

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
Кафедра міжнародного права та порівняльного правознавства

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри

_____ О.В. Стрельцова

« ____ » _____ 2022 р.

ДИПЛОМНА РОБОТА
ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ
«БАКАЛАВР»
спеціальності 293 «Міжнародне право»

Тема: Міжнародно-правова відповідальність: поняття, підстави та види

Виконавець: Бурдуковська Анна Михайлівна

Науковий керівник: д.ю.н., професор Нуруллаєв Ількін Садагат огли

Нормоконтролер: Головатенко Марина Юріївна

Київ, 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	9
1.1. Поняття та основи міжнародно-правової відповідальності.....	9
1.2. Види та форми міжнародно-правової відповідальності.....	14
1.3. Реалізація міжнародно-правової відповідальності	20
РОЗДІЛ 2. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ.....	26
2.1. Відповідальність держав у міжнародному праві	26
2.2. Відповідальність міжнародних організацій у міжнародному праві	31
2.3. Відповідальність фізичних осіб у міжнародному праві.....	37
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИКА ТА ПРОБЛЕМАТИКА ІНСТИТУТУ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	43
3.1. Проблема відповідальності за воєнні злочини та злочини геноциду	43
3.2. Аналіз судової практики міжнародно-правової відповідальності	47
3.3. Проблеми ефективності реалізації міжнародно-правової відповідальності	51
ВИСНОВКИ	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	62

ВСТУП

Міжнародне право відіграє важливу роль у зміцненні стабільності та порядку у міжнародних відносинах, а також створенні умов для співпраці між державами у вирішенні спільних проблем, сприяючи тим самим підтримці міжнародного миру та безпеки. Однак, коли одна сторона бере на себе зобов'язання і за певних причин або без таких не виконує його, настає відповідальність. Отже, міжнародно-протиправне діяння суб'єкта міжнародного права тягне у себе міжнародну відповідальність.

До 20 століття, поняття міжнародної відповідальності не було актуальним для окремо взятої держави або держав та інших суб'єктів міжнародного права. Конфлікт чи агресія, які можуть виникнути між державами або іншими суб'єктами могли бути вирішені шляхом угоди або якщо угода неможлива - силою. Розвиток міжнародного права зрештою призвів до того, що виник спеціальний механізм, за допомогою якого з'явилася можливість відновлювати справедливість без використання збройних методів, а саме - почав формуватися особливий інститут, мета якого полягає у правомірному залученні до примусу суб'єкта міжнародного права, якому було завдано шкоди.

Дана тема є дуже актуальною на сьогоднішній день, оскільки саме цей інститут мав би бути засобом, що стримує війну, хаос і відновлює справедливість у міжнародних відносинах.

Недавні міжнародні злочини, що мали місце в Югославії, Руанді та інших країнах ставлять на порядок денний проблеми з'ясування низки положень, що стосуються практичних питань реалізації міжнародно-правової відповідальності та з'ясування окремих положень теоретичного характеру. Прийняття в 2001 році Комісією міжнародного права ООН проекту міжнародної відповідальності за незаконні дії держав і серйозні події, що відбулися за останнє десятиліття поставили цей традиційний правовий

інститут у центр уваги міжнародної спільноти. Актуальність цієї теми набула ще більшого значення у зв'язку з агресією Росії та бойовими діями на території України з 2014 року та повномасштабним вторгненням у лютому 2022 року. Тому виникла необхідність класифікувати злочини, що відбувались та відбуваються на території України, підготувати доказову базу для проведення судових процесів і знаходження механізмів покарання. Таким чином, реальність нового міжнародного контексту ставить перед собою нові серйозні виклики, які штовхають до межі тлумачення міжнародних правових норм, що складають загальний режим міжнародної відповідальності держав, міжнародних організацій та фізичних осіб.

Довгий час міжнародно-правова відповідальність прирівнювалась до відповідальності держав, що й зрозуміло, оскільки вони були єдиними суб'єктами міжнародного порядку. Норми міжнародного права, що регулюють питання відповідальності за їх порушення сформувалися в практиці держав. Отже, саме стосовно держав ця проблематика була найкраще опрацьована в літературі. Друга категорія, яка зацікавила науку міжнародного права, — це міжнародні організації. Незважаючи на те, що в дослідженнях відповідальності організацій найчастіше використовується аналогія з регулюванням відповідальності держави (за відсутності відповідної практики в цій сфері), вони розглядаються як окремі режими.

Аналіз праць з міжнародного права та міжнародних документів показав, що відповідальність держав виникає раніше ніж відповідальність міжнародних організацій та відповідальності окремих осіб і є науково обґрунтованою, що є правомірним, оскільки після підтвердження відповідальності держави легко визнати відповідальність решти суб'єктів, а склад злочинів відносно готовий. Держави несуть відповідальність за всі свої міжнародно-протиправні дії, поки немає жодних обставин, що виключають протиправність. Основою міжнародної відповідальності країн є те, що її суб'єкти повинні дотримуватися і поважати міжнародний правопорядок. Саме через свої органи влади, держава виконує зобов'язання, що випливають із її статусу суб'єкта міжнародного

права. Порухення міжнародних зобов'язань тягне за собою відповідальність та у результаті виникає нове зобов'язання суб'єкта наприклад – відшкодування збитків, зобов'язання компенсаційного, а не карального характеру.

Міжнародні організації є найбільш представницькою формою багатостороннього і налагодженого співробітництва між державами. Вони мають власну волю, відокремлену від волі держав-засновників, вони також мають власну правосуб'єктність і прагнуть досягти певної мети, як правило, включеної в їхній установчий статут. Усі перераховані вище характеристики надають організаціям необхідну автономію щодо держав і дозволяють їм слідувати своїм цілям. Основним наслідком міжнародної правосуб'єктності міжнародної організації є її здатність висувати міжнародні претензії до інших суб'єктів міжнародного права щодо захисту своїх прав у разі їх порушення, і водночас нести відповідальність за свої протиправні дії. У цьому, першочерговим завданням є нормативно закріплене визнання міжнародної правосуб'єктності міжнародних організацій. Досі у міжнародному праві немає норми, що офіційно визнає міжнародну правосуб'єктність міжнародних організацій. З іншого боку, немає норм, що заперечують здатність міжнародної організації бути суб'єктом міжнародних прав та обов'язків. Однак, існування норми, що закріплює цю здатність за такими організаціями, зняло б усі суперечності та колізії, що виникають у зв'язку з відсутністю такої норми.

Питання міжнародної відповідальності осіб містить значні доктринальні розбіжності, враховуючи дискусію між традиційними та сучасними концепціями міжнародного права щодо того, чи матимуть фізичні особи автономну міжнародну правосуб'єктність. Насправді, міжнародна відповідальність особи значно розвинулась у сфері міжнародного кримінального права, від першої діяльності післявоєнних судів, судів *ad hoc* та змішаних судів до консолідації Міжнародного кримінального суду у 2002 році, з виключною компетенцією сприяти індивідуальній міжнародній відповідальності. Згідно зі статтею 25 Римського статуту 1998 року,

індивідуальна кримінальна відповідальність приписується особі, яка вчиняє будь-який із злочинів, що підпадають під юрисдикцію МКС, а саме: геноцид, злочини проти людства, воєнні злочини та злочини агресії відповідно до статті 5 цього ж договору.

В контексті сучасного світового політичного процесу надзвичайно важливого значення набуває питання про перспективи розвитку міжнародної відповідальності між державами в майбутньому. Ключову роль в цьому зв'язку будуть брати участь держав в європейській інтеграції та перспективи розширення ЄС і НАТО, перспективи розгортання співпраці, міждержавні відносини, а також співробітництво країн в справі боротьби з міжнародним тероризмом. Це й спонукало до вибору теми роботи: **«Міжнародно-правова відповідальність: поняття, підстави та види»**.

Характеризуючи **ступінь наукової розробки проблеми** слід відзначити таких вітчизняних науковців, як Афанасенко С.І., Бігняк О.В., Буроменський М.В., Буткевич В. Г., Важна К.А., Замула А.І., Коверзнев М.С., Кожеурова Я.С., Короткий Т.Р., Марчук М.І., Морозюк Р., Новікова А.П., Черепіна С.О., Філянїна Л.А., Широкова-Мурараш О.Г., Шуміло І.А., а також зарубіжних зокрема, Енріке Гавіріа Лієвано, Ольги Герліч, Лізи Кларке, Марко Г. Монрой Кабра, Хав'єра Чінчона тощо.

Нормативною базою дипломної роботи є міжнародно-правові угоди, конвенції, резолюції та рішення ООН та інших міжнародних організацій, а також насамперед матеріали, розроблені Комісією міжнародного права.

Об'єкт дослідження – вплив міжнародно-правових відносин на формування та функціонування інституту міжнародно-правової відповідальності.

Предмет дослідження – розгляд актуальних проблем інституту міжнародно-правової відповідальності держав, міжнародних організацій та фізичних осіб.

Метою цього дослідження є комплексне вивчення теоретичних та практичних аспектів проблем міжнародно-правової відповідальності держав, міжнародних організацій та фізичних осіб.

Для реалізації поставленої мети в ході дослідження необхідно вирішити ряд завдань:

1. Визначити поняття та основи міжнародно-правової відповідальності;
2. Виділити види та форми міжнародно-правової відповідальності;
3. Провести аналіз реалізації міжнародно-правової відповідальності суб'єктів міжнародного права;
4. Розглянути вплив на характер співпраці між країнами;
5. Проаналізувати обставини звільнення від міжнародно-правової відповідальності;
6. Виділити підстави для настання міжнародно-правової відповідальності;
7. Визначити ступінь відповідальності держав, міжнародних організацій та фізичних осіб в міжнародному праві;
8. Висвітлити проблему відповідальності за воєнні злочини та злочини геноциду;
9. Провести аналіз судової практики міжнародно-правової відповідальності;
10. Визначити проблеми ефективності реалізації міжнародної відповідальності.

Методи дослідження. Найбільш доцільним підходом у дослідженні є використання методу порівняльного аналізу, який дозволяє виявити аналогії між поняттями міжнародно-правова відповідальність держав, міжнародних організацій, обґрунтування їх подальшого перенесення на інші суб'єкти міжнародного права.

Також буде використаний як формально-догматичний, так і порівняльний методи у розділі 1 («Поняття міжнародно-правової відповідальності») у подальших міркуваннях також використовується метод критичного аналізу (розділ 2, п.2.1,2.2,2.3.). Саме цей метод є провідним

інструментом, використаним у частині дипломної роботи з питання міжнародно-правової суб'єктності (розділ 2).

Дослідницьким методом, який найчастіше використовується при вивченні права, є метод формально-догматичний. Однак його застосування у дослідженні, проведеному в рамках цієї роботи, зумовлено необхідністю врахування специфіки міжнародного права та його джерел, а також доповнення його іншими методами наукових досліджень.

Метод альтернатив використано при приведенні альтернативних позицій науковців щодо певного питання. Метод наукового синтезу дозволив сформулювати власні висновки на основі проведеного дослідження.

Апробація результатів дослідження. На основі дослідження підготовлено:

- тези доповіді “**Міжнародно-правова відповідальність воюючих та повстанських груп**” для конференції «Політ», 01.06.2022, м.Київ.

- тези доповіді для участі “**Захист прав дітей в період міжнародних збройних конфліктів**” у Міжнародному студентському круглому столі: «Внутрішнє і зовнішнє, «свій» і «чужий», національне та міжнародне: проблеми розуміння права в сучасних умовах», 25.05.2021, м.Київ.

Структура роботи відповідає завданням і складається з вступу, трьох основних розділів, висновків та рекомендацій; списку використаної літератури. Загальний обсяг роботи – 67 сторінок (з них 60 основного тексту). Список використаних джерел містить 50 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

1.1. Поняття та основи міжнародно-правової відповідальності

Як інститут міжнародного права міжнародно-правова відповідальність має звичайне походження і пов'язана з державою як єдиним суб'єктом міжнародного права на якому спочатку ґрунтувалась шкода, що була заподіяна громадянам однієї держави в іншій. Згодом вона застосовувалася до збройних конфліктів між державами і в даний час поширена на всі незаконні дії держави не дивлячись на те, що фігура міжнародної відповідальності нині застосовується до інших суб'єктів міжнародного права (міжнародних організацій, фізичних осіб тощо).

Раніше у мирних договорах передбачалося застереження про військову контрибуцію на користь держави-переможця, переможеної держави від якої наприкінці XIX століття відмовилися. Пізніше, із закінченням Першої світової війни та підписанням Версальського договору (1919 р.), було створено поняття «завданої шкоди». Після Другої світової війни репарація приймає вже іншу форму: вона включає як відшкодування завданих збитків так і тягар, який несуть союзні держави для досягнення остаточної перемоги. Починаючи з 1953 року, Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй поклала на Комісію міжнародного права завдання кодифікації норм, що стосуються міжнародної відповідальності. У 1976 році хоча Комісії вдалося кодифікувати принципи, загалом проблема полягає у визначенні походження міжнародної відповідальності, оскільки не існує міжнародного кримінального кодексу аналогічного внутрішньому законодавству держав, а тим паче іншим міжнародним суб'єктам, які можуть чинити порушення правил міжнародного публічного права [1].

Для того, щоб точно визначити, що таке міжнародна відповідальність, необхідно насамперед уточнити, у чому полягає міжнародне протиправне

діяння. Міжнародно-протиправне діяння – це порушення міжнародного права, яке приписується державі, яка завдає шкоди правам іншої держави або іноземних громадян, а згодом правам всього міжнародного співтовариства. Міжнародна практика починає юридично конкретизувати наявність випадків, коли правовідносини відповідальності не обмежуються відносинами між потерпілою державою та державою-злочинцем, а встановлюється між державою, що вчиняє злочин та міжнародним співтовариством загалом. Відповідно до Комісії міжнародного права, міжнародний злочин – це міжнародно-протиправне діяння, що є результатом порушення державою міжнародного зобов'язання настільки важливого для захисту основних інтересів міжнародного співтовариства, що його порушення визнано злочином усім цим співтовариством. Стаття 19 перераховує як міжнародні злочини: агресію, панування або придушення силою прав колоніальних народів, порушення прав людини (расизм, тортури, рабство, геноцид), масове забруднення навколишнього середовища (атмосфери чи морів). У цих випадках в силу масштабності порушення, міжнародне співтовариство, а не безпосередньо постраждала держава вважає себе вправі вимагати відповідальності правопорушника. Відповідальність держави вперше виникла у другій половині 19 століття як принцип правового вирішення конфліктів матеріального характеру між державами, які не мали місце в рамках закону чи збройного втручання.

Стаття 1 проекту Комісії міжнародного права стверджує фундаментальний принцип згідно з яким відповідальність випливає з будь-якого міжнародно протиправного діяння, вчиненого державою [1]. Цей принцип постійно повторювався як у справах Міжнародного суду («Справа про канал Корфу, справа щодо військової та воєнізованої діяльності у Нікарагуа та проти Нікарагуа та справа щодо греблі Габчиково-Надьмарош»), а також у міжнародних арбітражах. У справі про затоплення судна Rainbow Warrior було встановлено, що будь-яке порушення державою будь-якого

зобов'язання, незалежно від його походження, тягне за собою відповідальність держави [2].

Отже, внаслідок вчинення діяння народжується низка правовідносин, що становлять міжнародну відповідальність. Традиційно вважалося, що ці правовідносини були лише двосторонніми, оскільки існує принцип який встановлює, що коли держава вчиняє міжнародно протиправне діяння проти іншої, між ними безпосередньо встановлюється міжнародна відповідальність. Проте, поступово було визначено, що існують факти, які передбачають відповідальність перед низкою країн і навіть перед міжнародним співтовариством за порушення багатосторонніх договорів, міжнародних звичаїв або норм *erga omnes*.

Принцип міжнародної відповідальності є практично новим, оскільки до підписання Статуту Організації Об'єднаних Націй держави в цілому були безвідповідальними за свої дії аж до такої міри, що постраждали вдавалися до сили, щоб отримати компенсацію за збитки. Відповідальність на міжнародній арені регулюється звичайними міжнародними нормами попри наявність кодифікаційних проектів підготовлених Комісією міжнародного права ООН. У силу свого характеру міжнародна доктрина та судова практика відповідають за пояснення цього питання. Міжнародна судова практика визнала, що “принцип міжнародного права полягає у тому, що порушення зобов'язання тягне у себе зобов'язання виправити допущену в такий спосіб помилку.” Таким чином, відшкодування завданої шкоди є суттєвим доповненням до належного застосування угоди і не обов'язково, щоб це було обумовлено в ній [3]. Так само колумбійський науковець Марко Г. Монрой Кабра стверджує, що відповідальність “є правовим інститутом, в силу якого держава звинувачена у протиправному діянні відповідно до міжнародного права, зобов'язана відшкодувати шкоду державі, проти якої вчинено це діяння [4]. Міжнародна відповідальність встановлюється за порушення прав іншої держави або за протиправну дію або бездіяльність, що спричинило заподіяння шкоди іноземцю, в цьому випадку відповідальність виникає перед державою,

громадянином якої є іноземець”. Для Енріке Гавіріа Лієвано поняття міжнародної відповідальності держави має подвійне значення: юридичне та політичне. Юридичне, оскільки це поняття містить основу міжнародного права і політичне, оскільки воно прийшло на зміну де-факто до якої держави вдавалися в минулому [5].

Підсумком багаторічної роботи Комісії у співпраці з іншими органами ООН, урядами та світовою юридичною громадськістю став ухвалений резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 56/83 від 12.12.2001 документ «Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння». З моменту прийняття Генеральна Асамблея ООН регулярно включає до порядку денного його обговорення щодо можливості укладання на його основі багатостороннього міжнародного договору. Незважаючи на те, що пов'язувати себе нормами такого договору держави не поспішають, резолюція 56/83 від 12.12.2001 розглядається сьогодні як підтвердження існування та утримання міжнародних звичаїв у цій сфері. ООН веде облік випадків його практичного застосування та посилянь на цей документ, рішеннях міжнародних судів та арбітражів. Зі зростанням кількості таких випадків зростає і значення документа як кодифікації міжнародно-правових звичаїв. Отже, резолюцію «Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння», з урахуванням викладених вище обставин, можна вважати одним із регулювань джерел у сфері міжнародної відповідальності - систематичним викладом звичайних правил, що склалися в міжнародно-правовій практиці.

Необхідно зазначити, що суб'єктами міжнародного права, які можуть бути притягнені до міжнародної відповідальності можуть бути як держави, міжнародні організації так і фізичні особи, причому останні мають активну суб'єктність (звертаються безпосередньо через міжнародні інстанції у разі порушення їх прав) та пасивну (за порушення міжнародного права). Проте сама держава асоціюється з фігурою міжнародної відповідальності, бо це суб'єкт, чії дії є найважливішими у сфері міжнародного співтовариства. Міжнародне право – це система, яка знаходить свою матеріалізацію у

поведінці суб'єктів міжнародного права. Отже, теоретично існуватимуть норми, які вказуватимуть зазначеним суб'єктам, як вони мають діяти у сфері міжнародного права і подібні стандарти будуть вважатися первинними, але у разі порушення зобов'язань, що випливають із зазначених первинних норм, відповідальність буде на незаконному акті перед яким міжнародне право прагнучиме відновити ситуацію, що існувала до здійснення зазначеної протиправної дії та усунути наслідки шкоди. З цієї причини будуть також вторинні норми, які створюватимуть права на користь потерпілої держави або держав, які можуть використати певні механізми запропоновані правовою системою, для виправлення цієї ситуації та створення зобов'язань для держави, яка вчинила злочин. Суб'єктами, на яких може бути покладена відповідальність за міжнародне протиправне діяння є представники та органи держави; особи, які перевищують межі своєї компетенції або не підкоряються вказівкам держави; особи, які займають вище чи підлегле положення в державі; територіальні державні утворення, фізичні особи, які діють за відсутності органів державної влади; особи, які здійснюють свою діяльність у державі чи поза її межами; особи, які діють під час повстанського руху [6].

У міжнародній сфері суб'єкти виявляють все більшу зацікавленість у досягненні міжнародного правопорядку, що проявляється у активній еволюції спільноти, яка усвідомлює необхідність міжнародного миру та безпеки для досягнення довгоочікуваного співіснування спрямованого на задоволення інтересів усього міжнародного співтовариства. Розвиток міжнародного права гальмувався в більшості через існування фактичних відмінностей (економічних, політичних, соціальних та культурних), коли наймогутніші держави є тими, хто керує процесом цього законного порядку лише для своїх найнагальніших потреб, бачачи, як витісняються найслабші, які зрештою поступаються своєю владою та жертвують своїми потребами. Виходячи з цієї світової реальності, міжнародне право має прагнути юридичної рівності у відносинах і захищати менш привілейовані держави, щоб гарантувати їх розвиток.

Держава бере на себе відповідальність у разі невиконання взятих на себе зобов'язань відповідно до міжнародного правопорядку. Саме внутрішнє право відповідає за регулювання внутрішньої відповідальності держави за незаконні дії її представників чи органів відповідно до її законодавства, а міжнародне право - відповідальність за її міжнародно-протиправні діяння. Коли компетентні органи держави не дотримуються зобов'язань, встановлених міжнародним правом, держава вчиняє міжнародно-протиправне діяння за яке міжнародне право передбачає санкцію [7].

Отже, міжнародна відповідальність присвоюється суб'єкту міжнародного права за дію або бездіяльність, що суперечить його міжнародним зобов'язанням, а також за протиправне діяння, яке, згідно з міжнародним правом, породжує обов'язок відшкодування шкоди іншому суб'єкту, якому було завдано шкоди внаслідок своїх прав або щодо свого громадянина, що зумовлює виникнення нових правовідносин між цими суб'єктами міжнародного права.

1.2. Види та форми міжнародно-правової відповідальності

Якщо ж говорити про види і форми міжнародно-правової відповідальності держав, то існує два види відповідальності: матеріальна та політична. Кожна передбачає свої форми застосування. Політична відповідальність супроводжується застосуванням примусових заходів щодо держави-правопорушника і найчастіше поєднується з матеріальною відповідальністю. Найбільш поширеною формою політичної відповідальності є реторсії, репресалії, сатисфакція, ресторація, призупинення членства або виключення з міжнародної організації, придушення агресора силою, а також шляхом заходів, що реалізуються у вигляді застосування санкцій.

До форм політичної міжнародно-правової відповідальності слід спершу віднести санкції - це широке поняття, що включає будь-які заходи, що вживаються щодо держави, яка вчинила міжнародний злочин. Існують

примусові заходи ООН, які згідно зі Статутом зобов'язані виконувати всі члени Організації. Санкції Ради Безпеки ООН не є формою юридичної відповідальності держав, однак є наслідками, що настають для організацій та осіб, що загрожують миру та безпеці. Мета санкцій – чинити тиск на державу чи іншого суб'єкта та змусити його дотримуватися правомірної поведінки. Рада Безпеки вдається до санкцій тоді, коли світ перебуває під загрозою, а дипломатичні зусилля не дають результату. До них входять всеосяжні економічні та торгові санкції, а також цілеспрямовані заходи: ембарго на постачання зброї, заборони на поїздки, обмеження фінансового характеру, обмеження на торгівлю сировинними товарами, перерву залізничних, морських, повітряних, поштових, телеграфних, радіо або інших засобів сполучення, розрив дипломатичних відносин тощо, якщо все це не призводить до необхідних результатів, то згідно зі Статутом ООН за рішенням Ради Безпеки може бути використана збройна сила. Наразі діє 14 режимів санкцій, спрямованих на політичне врегулювання конфліктів, нерозповсюдження ядерної зброї та боротьбу з тероризмом. Для реалізації санкцій створюються спеціальні комітети з санкцій. Кожен санкційний режим адмініструється окремим Комітетом [8].

Реторсіями є відповідь, заснована на принципі «Око за око», вона відбувається державою по відношенню до іншої в недружній, неввічливій чи несправедливій формі, зазвичай ці дії аналогічні діям держави-правопорушника. Такі дії, що здійснюються державами, дозволені, законні та виправдані відповідно до міжнародного права. Наприклад, якщо держава вводить обмеження на в'їзд громадян певної країни на свою територію, ця країна також може ввести аналогічні обмеження або якщо держава А оголошує персоною нон грата, тобто небажаною особою посла держави Б, яка те ж саме може заявити і щодо посла держави А. Метод здійснення реторсії може здатися недоречним, але він є дієвим інструментом вирішення міжнародних спорів. На правове здійснення реторсії значною мірою вплинув Статут ООН. Дія у відповідь, такі як розрив дипломатичних або економічних зв'язків або

позбавлення дипломатичних або консульських привілеїв є формами недружніх актів, які є законними і не обмежуються міжнародним правом, але дії, що загрожують міжнародному світу, безпеці та правосуддю», які не можуть бути прийняті на законних підставах за жодних обставин [9]. Якщо такі дії будуть вжиті, вони розглядатимуться як незаконні та не підлягатимуть судовому переслідуванню відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, який вимагає від членів вирішувати свої суперечки мирними засобами. Реторсії використовуються, зокрема, у сфері міжнародної торгівлі, як це закріплено в угодах Світової організації торгівлі. Під час розгляду спорів у СОТ країна, яка скаржиться, може отримати право на помсту (за допомогою заходів, що обмежують торгівлю) проти країни-відповідача.

Репресалії розуміються як примусові заходи, вжиті державою проти іншої держави з метою переконати її відмовитися від порушення міжнародного права і повернутися до поведінки, що відповідає міжнародному праву. Репресалії самі по собі є заходами, які порушують міжнародне право і допустимі лише тоді, коли немає іншого способу протистояти чужій несправедливості. У разі невирішення будь-яких суперечок чи питань реторсією, держави мають право вдатися до репресалії, вони приймаються державою для отримання компенсації від іншої держави за її незаконні чи необґрунтовані дії. Мета репресалій полягає в тому, щоб покарати непокірну державу та змусити державу-правопорушника припинити протиправне діяння та виплатити компенсацію постраждалій державі. Оскільки самі по собі репресалії завжди мають характер порушення прав на них поширюється принцип пропорційності. Репресалії допомагають державі забезпечити дотримання міжнародного права там, де інші інструменти виявилися неефективними [10]. Правопорушенням може бути образа гідності іноземної держави, її територіальної переваги чи недотримання договірних зобов'язань. Для забезпечення виконання міжнародного права допустимі лише ненасильницькі репресалії. Типовими є наприклад, штрафні тарифи та відмова від платежів чи інших зобов'язань, конфіскація власності у відкритому морі,

економічні санкції або бойкот її товарів, бомбардування або навіть блокада узбережжя, ембарго, заморожування активів чи втручання у договірні відносини. Власні зобов'язання, які є обов'язковими згідно з міжнародним договірним правом, припиняються.

Репресалії допускаються лише за дуже суворих умов, існує тенденція до їх заборони у міжнародному гуманітарному праві. Репресалії проти поранених, хворих або осіб, які зазнали аварії, медичного чи релігійного персоналу, медичних частин, транспорту, військовополонених, цивільного населення та цивільних осіб, цивільних об'єктів, культурних цінностей, природного середовища, а також будівлі та матеріали, що використовуються для захисту цивільного населення завжди заборонені.

Репресалії можуть бути скоєні проти будь-чого і всього, що належить злочинній державі або її громадянам або належить їм. Раніше репресалії мали на увазі конфіскацію майна або осіб, але пізніше вони включали будь-який примусовий захід, прийнятий державою для отримання відшкодування збитків від держави-порушника. Репресалії у мирний час відрізняються від репресалій, що вживаються державою під час війни, мета яких зазвичай полягає в тому, щоб змусити державу припинити порушувати закони війни. Право вдаватися до силових репресалій завжди залишалося спірним хоча закон у цьому відношенні не врегульований, такі акти повинні відповідати певним умовам, але бути наявними [10].

Сатисфакції – це задоволення державою-правопорушником правомірних нематеріальних вимог потерпілої держави. Мета сатисфакції – відновлення нематеріальної шкоди, насамперед заподіяної честі та гідності потерпілої держави. Сатисфакція складається з дій, спрямованих на задоволення постраждалого правового почуття потерпілої держави. Як форма відшкодування, «сатисфакція» здійснюється державою, коли відшкодування неможливе ні шляхом реституції, ні шляхом репарації. Право встановлює, що «сатисфакція може полягати у визнанні порушення, вираженні жалю, покарання чи звільнення державного органу чи його представника,

вшанування прапора чи іншого герба скривдженої держави, виплата суми відшкодування, гарантії на майбутнє, офіційному вибаченні або в іншій відповідній формі» [11].

Ресторацією є відновлення порушених прав нематеріального характеру у вигляді, у якому вони існували до скоєння правопорушення. Тобто, в принципі, це та ж сама реституція, але відноситься до нематеріальної шкоди. На відміну від сатисфакції, що виражається у відшкодуванні моральних збитків, ресторація полягає у прийнятті конкретних дій спрямованих на скасування чи припинення протиправних дій та повернення до колишнього стану. Крім того, метою сатисфакції є попередження порушення норм міжнародного права в майбутньому, коли як метою ресторації є ліквідація наслідків правопорушення. Наприклад, до ресторації можна віднести: припинення незаконної окупації територій; анулювання законодавчих, виконавчих, адміністративних та судових актів.

Особливою формою політичної відповідальності країн є призупинення прав та привілеїв, які вони отримують з членства у міжнародній організації (позбавлення права голосу, права на представництво у основних органах, права отримання допомоги та обслуговування), і як крайній захід - виключення з міжнародної організації.

Щодо форм матеріальної відповідальності, то доктрина визнає наявність відновлення попереднього стану, відшкодування збитків, інтересів та субституції. Проект Комісії включає доктринальний внесок, виражаючи у своїй статті 34 існування трьох форм відшкодування, а саме реституції, репарації та субституції пропонуючи комбінацію цих трьох механізмів [12].

Реституція полягає у відновленні попереднього стану та обов'язку повернути ситуацію у стан у якому вони були до вчинення міжнародно-протиправного діяння, наприклад, відступ від внутрішньої норми, що суперечить міжнародному праву. Відповідно до загальних принципів права, загально визнаних у цивілізованих країнах, слід визнати, що винна держава має право відмовитися від природної реституції та замінити її компенсацією

рівномірної вартості. Вона може складатися з повернення до ситуації до протиправного діяння, а також встановлення або відновлення ситуації, яка існувала б, якби незаконне діяння не було б вчинене. Реституція може бути матеріальним поверненням території, осіб або товарів, скасуванням якогось правового акту або поєднанням того і іншого [13]. Таким чином, термін реституція означатиме захід або заходи, вжиті державою для виправлення ситуації, яка виникла в результаті міжнародно-протиправного діяння. Різновидом реституції є субституція. Вона є заміною неправомірно знищеного чи пошкодженого майна, будівель, транспортних засобів, художніх цінностей, особистого майна.

Репарація надається у разі неможливості повернення до попереднього стану. Якщо причинену шкоду можна виміряти грошима, то обов'язок відшкодувати буде полягати у відшкодуванні шкоди коштами. Оскільки конкретні критерії щодо суми не встановлені, регулювання буде здійснене принципами чинного міжнародного права з цього питання. На основі аналізу Комісії буде зазначено, що функція відшкодування полягає у відшкодуванні фактичних збитків завданих протиправним діянням, тобто шкоди, яку можна оцінити фінансово чи економічно: отже, вона, як правило, складатиметься з грошової суми, хоча іноді вона наводиться в інших значеннях. Як і в цивільному праві, орієнтиром для компенсації є компенсація вартості капіталу (звичайна ринкова вартість втраченого активу з урахуванням його характеру), відшкодування упущеної вигоди (упущена вигода, прибуток, не одержаний внаслідок тимчасової втрати активу). Щодо інтересів, то існування такого обов'язку в принципі, це зобов'язання впливало б із принципу, згідно з яким винна держава повинна відшкодувати всю заподіяну нею шкоду, а шкода завдана між недоотриманою вигодою та потерпілою державою, зазнала через те, що компенсація не була надана внаслідок діяння. Нарахування відсотків починається з дня заподіяння шкоди або з моменту винесення вироку [14].

Як правило, будь-яке протиправне діяння держави тягне за собою міжнародну відповідальність цієї держави. Наприклад, введення військ

іноземних держав на територію держави зазвичай сприймається як серйозне порушення суверенітету держави, а найчастіше як акт агресії. Винятком може стати лише згода урядів на введення іноземних армій на свою територію через виняткові обставини.

1.3. Реалізація міжнародно-правової відповідальності

Довгий час міжнародно-правова відповідальність держав реалізовувалась на цивілістичних принципах – як відшкодування збитків, заподіяних діями держави іноземцям та їх підприємствам. Потерпіла держава пред'являла претензії на відшкодування таких збитків, а винні відшкодовували його добровільно у вигляді контрибуцій чи інших виплат або інколи навіть примусово – внаслідок застосування проти неї збройної сили. Коли у ХХ столітті постало питання про кодифікацію права міжнародної відповідальності, мова спочатку йшла саме про це, лише після Другої світової війни стало обговорюватися питання про відповідальність саме за порушення норм міжнародного права, безвідносно до наявності та розміру завданих збитків.

Існує кілька інструментів та органів, за допомогою яких можна посилатися на обов'язок відшкодовувати збитки, заподіяні недотриманням міжнародних зобов'язань.

У справах про порушення міжнародного права Міжнародний Суд є головним органом, відповідальним за притягнення державних суб'єктів до відповідальності. Як зазначено у статті 36 Статуту, юрисдикція Міжнародного Суду є досить широкою, охоплюючи всі справи, подані йому сторонами, незалежно від того, чи пов'язані вони з існуванням будь-якого факту який може становити порушення міжнародного зобов'язання; характер або обсяг засобу юридичного захисту, який має бути належним до невиконання цього зобов'язання; положення Статуту Організації Об'єднаних Націй, інших чинних договорів і конвенцій або будь-яке питання міжнародного права [15]. У

випадках порушення прав людини розвиток глобальної та регіональної систем захисту з 1945 року дозволив розширити відповідальність держави у цій сфері.

Інтернаціоналізація захисту прав людини керується «Міжнародною хартією прав людини», яка складається з Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, а також Загальної декларації прав людини на глобальному рівні.

На регіональному рівні виділяється все більш важлива роль органів, які займаються захистом прав людини у цій сфері: Європейський суд з прав людини, створений у 1959 р. спільно з Радою Європи; Міжамериканський суд з прав людини, що діє з 1979 року в рамках Організації американських держав і Африканський суд з прав людини і народів, створений у 2004 році разом з Африканським Союзом. Усі з важливими рішеннями, що визнають порушення прав людини та накладають відповідну відповідальність на держави, які визнають їхню юрисдикцію [16].

Іншою сферою, в якій міжнародна відповідальність надзвичайно реалізується є економічна сфера, особливо через Механізм врегулювання спорів, зі Всесвітньою торговою організацією, а також через арбітраж перед різними міжнародними арбітражними палатами, такими як Міжнародний суд арбітражу, заснований в 1923 році.

Відповідно до статті 2 Регламенту Механізму врегулювання спорів (Порозуміння про правила та процедури, що регулюють врегулювання спорів – Додаток 2 до Угоди СОТ), цей орган має повноваження створювати комісії; приймати звіти за цими процедурами та механізмами оскарження; стежити за виконанням виданих нею правил і рекомендацій та санкціонувати призупинення поступок та інших зобов'язань, підписаних перед СОТ [17]. З іншого боку, щодо арбітражних спорів, хоча можна побачити певну стандартизацію щодо процедури прийнятої в цьому процесі, норми можуть відрізнятися залежно від палати обраної для вирішення спору тому іноді

арбітражним шляхом доводиться нехтувати, переслідуючи міжнародну відповідальність іншим чином.

Міжнародний кримінальний суд вирішує питання щодо залучення індивідуальної відповідальності за такі злочини як геноцид, злочини проти людяності, воєнних злочинів.

Протиправна дія, вчинена однією державою на шкоду іншій, може втратити свої наслідки щодо відповідальності держави-порушника здійснити відшкодування. Обставини, що виключають протиправність, звільняють відповідальну державу від її зобов'язання здійснити відшкодування, це можливо лише в тому випадку, якщо ситуація підпадає під різні припущення чи «обставини». Проте існують зобов'язання гуманітарного права та міжнародного права прав людини, які необхідно виконувати в будь-якому випадку, а також норми *jus cogens*.

У проектах статей про відповідальність держави у статтях 20-27 згадуються форми чи обставини виключення протиправності. Серед них контрзаходи, форс-мажор, надзвичайна небезпека, необхідність, за згодою та законною обороною [12]. Усі вони мають спільну дію, яка безумовно полягає у виключенні протиправності поведінки, яка в іншому випадку є порушенням міжнародного зобов'язання.

Зазначеними підставами для звільнення від міжнародної відповідальності, включеними до проекту Комісії міжнародного права, є:

- а) За згодою
- б) Законна оборона
- в) Контрзаходи
- г) Форс-мажор
- д) Зовнішня небезпека
- е) Необхідність

Згода включена в проект статті 20 КМП у такий спосіб: дійсна згода держави на вчинення іншою державою визначеного діяння виключає незаконність такого діяння по відношенню до першої держави в тій мірі, в якій

факт залишається фактом в межах зазначеної згоди, що означає, згода має бути в першу чергу - дійсною яка буде аналізуватися відповідно до норм міжнародного права, а не національного права. Таким чином, для того, щоб говорити про дійсну згоду, необхідно враховувати такі критерії: а) особа, яка дала згоду, була уповноважена робити це від імені Держави (і якщо ні, то чи була держава яка діяла, усвідомлювала чи повинна була знати про цю відсутність повноважень) б) якщо згода була порушена через примус чи інший фактор. Іншими елементами, які необхідно враховувати, є те, що згода була надана прямо, тобто не було б жодних презумпцій і що «вона не може бути здійснена щодо третіх держав або щодо зобов'язань *erga omnes* чи норм *jus cogens*» [12].

Законна оборона включена в статтю 21 проекту, де стверджується, що незаконність діяння держави виключається, якщо цей акт є законним заходом законної оборони, прийнятим відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй. Статут Організації Об'єднаних Націй у своїй статті 51 передбачає, що жодне з його положень не підриває право на законний захист від збройного нападу, це положення слід тлумачити в контексті статті 2(4) цього ж документа [18]. Однак, незважаючи на те, що застосування сили в цих випадках дозволено, існують певні параметри яких необхідно дотримуватись наприклад, нормативно-правові документи про права людини, а також міжнародного гуманітарного права серед своїх положень містять положення, що застосовуються під час надзвичайної ситуації.

Контрзаходи (або «репресалії») — це застосування державою заходів у відповідь на незаконні дії вчинені іншою державою, без застосування сили, вони можуть лише виключити незаконність у відносинах між постраждалою державою та державою, яка вчинила міжнародно-протиправне діяння. Стаття 22 проекту КМП містить це визначення в якому зазначено, що незаконність дії держави, яка не відповідає міжнародним зобов'язанням її щодо іншої держави, виключається у разі й у тій мірі, в якій цей акт є вжитим контрзаходом проти цієї іншої держави відповідно до глави II частини третьої [12]. Так, у рішенні

у справі «Габчиково-Надьмарош», винесеному в 1997 р., Міжнародний Суд ООН визначив, що контрзаходи можуть виправдати протиправні дії держави як вжиті у відповідь на міжнародно-протиправне діяння іншої держави та спрямовані проти цієї держави [19]. Разом з тим, є формою міжнародно-правової відповідальності односторонні дії держав щодо обмеження економічних чи інших відносин із державою-порушником, - те, що у практиці називається «санкціями» держав. Такі заходи, як правило, адресовані власним суб'єктам і перебувають у рамках внутрішньодержавного правового поля: заборона на інвестиції, обмеження на постачання певних товарів чи технологій на адресу держави – порушника, обмеження видачі віз тощо. На думку Комісії міжнародного права ООН до односторонніх дій держав не застосовується поняття «санкції» хоча б тому, що санкції в праві застосовуються уповноваженим на те компетентним суб'єктом, яким не можна вважати іншу державу («рівний над рівним не має влади»). І хоча вони безпосередньо торкаються економічних та політичних інтересів держави-порушника, ці «санкції» не є заходами міжнародно-правової відповідальності [20]. Так, наприклад, не є заходами міжнародно-правової відповідальності санкції США, вжиті у зв'язку з анексією Російською Федерацією Криму: призупинення інвестиційного та військового співробітництва, заморожування банківських рахунків, арешт майна та відмова у видачі в'їзних віз ряду російських посадових осіб, припинення ліцензування експорту Російську Федерацію товарів та послуг оборонного призначення, заборона на постачання обладнання та технологій для видобутку нафти та газу тощо.

Форс-мажор – це дії держави, що суперечать міжнародному зобов'язанню, яке вона зобов'язалася дотримуватися. У вищезгаданому проекті Організації Об'єднаних Націй щодо міжнародної відповідальності держав вона розглядає три елементи протиправності: а) подія викликана непереборною силою або непередбаченою подією; ситуація знаходиться поза контролем зацікавленої держави і в) що зобов'язання таким чином стає неможливим. Порушення може статися через природні чи фізичні події

(наприклад, стихійні лиха) або спричинені людиною. У разі зовнішньої небезпеки ця підстава для звільнення від відповідальності передбачається згідно з проектом Комісії, в якому «особа, дії якої приписуються державі, перебуває в ситуації надзвичайної небезпеки, особисто або по відношенню до/з людьми, які перебувають під їх опікою [21].

Припущення про стан необхідності буде в тому випадку, коли єдиний спосіб врятувати інтереси держави, що перебуває під загрозою або інтересів міжнародного співтовариства в цілому – це невиконання менш серйозного або важливого міжнародного зобов'язання. Однак до цього припущення слід ставитися з застереженнями: у 19-20 століттях мали місце грубі зловживання, що порушували основні принципи міжнародного права.

Обставини, що виключають застосування міжнародної відповідальності не усувають протиправності вчиненого державою чи міжнародною організацією діяння, проте фактично унеможливають реалізацію відповідальності.

РОЗДІЛ 2

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

2.1. Відповідальність держав у міжнародному праві

Фундаментальна основа міжнародної відповідальності підтримується уявленням про те, що держава, яка відповідає за вчинення протиправного діяння згідно з міжнародним правом зобов'язана державі якій цей акт завдав шкоди, належного відшкодування. Міжнародна відповідальність держави — це правовий інститут на підставі якого держава, якій згідно з міжнародним правом приписується протиправне діяння, зобов'язана відшкодувати державі проти якої це діяння було вчинено, всі завдані збитки. Іншими словами, міжнародна відповідальність держави випливає з порушення міжнародно-правової норми, а також навмисної чи винної поведінки з боку порушника. Про інтерес до цього питання свідчить і плідна робота, виконана міжнародною юриспруденцією за останні роки. У той же час, спеціальні режими міжнародної відповідальності мають досить позитивну зростаючу динаміку шляхом норм, які у пріоритетному порядку регулюють відповідальність країн у окремих галузях їх міжнародних відносин (міжнародна торгівля, інвестиції, інтеграція, екологія, атомна енергетика, прав людини тощо). Крім того, в нинішніх умовах міжнародна відповідальність держави набула проявів у різних секторах або конкретних питаннях і випадках, які заслуговують на аналіз (застосування збройної сили, тероризм, навколишнє середовище, міжнародна торгівля, інвестиції, інтеграція, права людини та ін.) [22].

Окрім невиконання державою міжнародно-правової норми чи зобов'язання, вона також повинна діяти з умислом, щоб нести відповідальність на міжнародному рівні. Що стосується об'єктивної відповідальності держави, то вона складається з порушення міжнародно-правового зобов'язання незалежно від наявності вини чи наміру, що гарантує більшу правову визначеність у сфері міжнародних відносин.

Міжнародна відповідальність має свої особливості стосовно відповідальності у внутрішньому праві:

а) це завжди відповідальність з метою усунення шкоди; б) відповідальність лежить від держави до держави, навіть якщо жертвою або злочинцем є проста особа; на міжнародному рівні необхідно, щоб вимога була схвалена національною державою жертви або навіть державою, чия особа вчинила незаконне діяння, щоб її було притягнуто до відповідальності.

Дії які, як зазначає Міжнародний суд юстиції, очевидно, також можуть призвести до міжнародної відповідальності держави. Кожна держава, яка вчиняє дію, яку міжнародне право кваліфікує як незаконну, і яка завдає шкоди повинна виправити її. Будь-яке міжнародно-протиправне діяння держави породжує її міжнародну відповідальність. Елементами міжнародної відповідальності є: 1) протиправна дія чи бездіяльність; 2) що ця незаконна дія чи бездіяльність належить державі, і 3) що вона завдає шкоди.

Підставою міжнародної відповідальності є порушення державою міжнародного зобов'язання внаслідок чого, держава-порушник має відшкодувати збитки, що вказано у ст. 17 Проекту Комісії: «1. Діяння держави, яке є порушенням міжнародного зобов'язання, є протиправним міжнародним діянням незалежно від походження цього зобов'язання, звичаєвого, конвенційного чи іншого походження; 2. Походження міжнародного зобов'язання порушеного державою, не впливає на міжнародну відповідальність, яку спричиняє міжнародно-протиправне діяння цієї держави» [12]. Проект Комісії вказує, що міжнародно-протиправне діяння держави створює для цієї держави зобов'язання та права для інших держав. Відповідно до проекту Комісії під постраждалою державою розуміється держава, яка постраждала в одному зі своїх прав внаслідок дії іншої держави, якщо це діяння становить міжнародно-протиправне діяння цієї держави (ст. 40).

Дії та бездіяльність будь-якого з її органів приписуються державі. З іншого боку, діяння має кваліфікуватися як незаконне відповідно до

міжнародного, а не внутрішнього права. Крім того, як заявив Постійний суд міжнародного правосуддя: “Принципом міжнародного права є те, що порушення зобов’язання тягне за собою обов’язок виправити скоєну таким чином провину” [23]. Таким чином, відшкодування є суттєвим доповненням до належного застосування угоди без необхідності, щоб це було передбачено в ній. Міжнародна відповідальність держави може бути прямою або непрямою залежно від того чи походить вона від незаконного діяння вчиненого органом держави або його посадовими особами або колективом, який держава представляє в міжнародному порядку для наприклад, федеральної держави по відношенню до держав-членів, держава-захисник щодо незаконної діяльності захищеної держави. Міжнародна відповідальність виникає через пряму шкоду заподіяну правам держави або проти прав іноземця, останній випадок тягне за собою відповідальність перед державою, громадянином якої є постраждалий іноземець.

Для встановлення обов'язку відшкодувати збитки в міжнародному праві повинні бути присутніми такі елементи:

а) Поведінка, яка порушує міжнародний обов'язок, яка завжди приписується одній або кільком державам, називається міжнародним правопорушенням, що складається з дії чи бездіяльності;

б) наявність фізичної або моральної шкоди, заподіяної іншим державам, їх територіальній цілісності чи майну, що належить їм або навіть особам чи майну їхніх громадян;

в) нормативний причинно-наслідковий зв'язок між шкодою та правопорушенням, який встановлює обов'язок виправити її порушника і створює суб'єктивне право потерпілого вимагати відшкодування.

Обов'язок виправлення включає як відновлення попереднього стану або відшкодування збитків, так і заходи "сатисфакції" постраждалий державі. Зазначені заходи «сатисфакції», які можуть бути навіть грошовими, мають яскраво виражений каральний характер. Такий характер може мати те саме

відшкодування збитків у випадках явної невідповідності заподіяної шкоди її розміру.

Зобов'язання виправити завдану шкоду не може бути єдиним наслідком міжнародного протиправного діяння, оскільки державі, яка його вчинила можуть бути приписані також санкції. Існування санкцій є суттєвим для будь-якої правової системи, оскільки по суті вони є системою примусу.

Найважливішим питанням відповідальності країн є питання підстав настання відповідальності. Відповідальність країн може бути скоєнням міжнародного правопорушення чи заподіянням збитків у результаті певної міжнародно-правової діяльності, наприклад, у міжнародному космічному, морському, екологічному праві. Так, наприклад, про відповідальність держав згадується в Договорі про принципи діяльності держав з дослідження та використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла 1967 року, Конвенції про міжнародну відповідальність за збитки, заподіяні космічними об'єктами 1972 року ядерні збитки 1964 року, Конвенції з морського права 1982 року, однак, ці договори не пов'язані з безпосередньою кодифікацією загальних норм про відповідальність держав. Крім того, деякі норми, що стосуються відповідальності, містять право міжнародних договорів, наприклад, питання про припинення порушеного договору або визнання нікчемним договору, нав'язаного силою [24].

У доктрині відсутня спільна думка щодо класифікації підстав відповідальності, однак більшість дослідників виділяють юридичні та фактичні підстави міжнародно-правової відповідальності. Деякі автори додатково вказують процесуальні підстави відповідальності.

Юридичні підстави міжнародно-правової відповідальності є міжнародно-правовими документами, що визначають будь-які дії суб'єктів міжнародного права як протиправні або містять норми міжнародного права, які порушені суб'єктами міжнародного права. До них традиційно відносять договори, звичаї, рішення міжнародних судів та арбітражів, обов'язкові акти міжнародних організацій, деякі акти міжнародних конференцій, окремі

односторонні акти держав міжнародно-правового характеру. Необхідно також зазначити, що при міжнародному правопорушенні порушується не сама міжнародно-правова норма, а зобов'язання суб'єктів дотримуватися міжнародного правила поведінки, що є фактичною підставою, відповідно можна зробити висновок, що коло джерел юридичних підстав відповідальності держав значно ширше за коло джерел міжнародного права в традиційному їх розумінні, якщо джерелам міжнародного права передусім є договір і звичаї, які є одночасно є і основними джерелами відповідальності країн, то джерелами відповідальності слід також вважати й інші юридично обов'язкові акти, що визначають певну поведінку держав [25].

Що ж до гарантій неповторення дії у майбутньому, то, наприклад, такі гарантії передбачалися у рішенні Міжнародного Суду ООН у справі братів Лагранд (Німеччина проти США, 2001 р.). Суд визнав, що США порушили свої міжнародні зобов'язання, не надавши Карлу і Вальтеру Лаграндам (громадянам Німеччини) доступ до консульської допомоги визнавши порушення, США взяли на себе зобов'язання забезпечувати у майбутньому доступ консула відповідно до п. 1 ст. 36 Віденської конвенції про консульські зносини 1963 р. Суд вважав це достатньою гарантією неповторення, яку вимагала Німеччина у зв'язку з протиправним діянням [26].

Крім припинення дії і гарантій неповторення, держава має відшкодувати заподіяну шкоду протиправним діянням. Шкода включає будь-які збитки, матеріальні або моральні, завдані міжнародно-протиправним діянням держави.

Як зазначалося, у міжнародному праві немає переліків правопорушень, як і конкретних «покарань», встановлених за їх вчинення. Однак щодо серйозних порушень державами зобов'язань, що впливають із імперативних норм загального міжнародного права, встановлені спеціальні правила. Вичерпного переліку таких норм також не існує, однак є загальновизнаним, зокрема, імперативний характер норм Статуту ООН, що закріплюють заборону на застосування сили та загрози силою, повагу суверенітету та

територіальної цілісності держав, повагу прав людини та ін. Імперативними вважаються також основоположні норми права конфліктів про гуманне поводження з військовополоненими, про захист цивільного населення та цивільних об'єктів, заборони застосування невиборчої зброї або методів ведення війни тощо [27]. Таким чином, імперативними у міжнародному праві є норми, в неухильному дотриманні яких зацікавлена вся світова спільнота, а не тільки ті держави між якими існують відповідні двосторонні або багатосторонні зобов'язання.

Порушення імперативних норм міжнародного права є серйозним, якщо вони пов'язані з грубим чи систематичним невиконанням своїх зобов'язань державою. У таких випадках всі держави повинні співпрацювати між собою для того, щоб покласти край цим порушенням. Жодна держава не визнає правомірним становище, що склалося внаслідок серйозного порушення за змістом статті.

2.2. Відповідальність міжнародних організацій у міжнародному праві

Міжнародні організації в даний час є одними з найпредставніших органів у повсякденній міжнародній діяльності. Створені потребами, які держави не можуть задовольнити безпосередньо і поповнюються в основному ними, є найкращим прикладом автономного співробітництва сучасної державності та в інтересах їх здійснення надається правовий статус, відмінний від статусу їхніх держав-членів, забезпеченими постійно діючими органами для тимчасового прийняття рішень.

Їхнє походження розпочинається з 19 століття, коли потреба у співпраці інших областях крім політики, сильно вплинула на суспільство. Першими, безумовно, були організації зі скромною структурою здебільшого з таких секторів як зв'язок та транспорт. Згодом, наприкінці Першої світової війни, руйнування створили потребу у створенні нових організацій, які уможливили

б співпрацю, про яку закликала міжнародне співтовариство. Адже 24 квітня 1919 року в рамках Паризької конференції за згодою 45 країн було створено Лігу Націй, з метою забезпечення колективної безпеки та цілісності всіх держав, міжнародного арбітражу та роззброєння. Незважаючи на те, що вона не досягла своїх цілей через сильну конфронтацію, що виникла в 20-х і 30-х роках, а тому зникла з міжнародної арени, вона, як і раніше, вважається прецедентом першої організації універсального масштабу, яка прагнула сприяти співпраці між народами. Її провал був відзначений неможливістю уникнути Другої світової війни, але як позитивний момент він активізував створення нової Організації, яка б гарантувала мирне співробітництво між державами [28].

Результат засвоєних уроків з невдач Ліги Націй був офіційно підтверджений 24 жовтня 1945 року, після того як 51 держава ратифікувала Статут про створення Організації Об'єднаних Націй. В даний час вона складається зі 193 держав, і завдяки своєму міжнародному характеру ООН втручається в процес прийняття рішень з таких поточних питань, як мир та безпека, зміна клімату, сталий розвиток, права людини, роззброєння, тероризм, гуманітарні та медичні надзвичайні ситуації, гендерна рівність, управління та виробництво продуктів харчування тощо, по суті, сьогодні вона є центром кооперативної багатосторонності. Незабаром після створення Організації Об'єднаних Націй кількість подібних організацій почала розширюватись, сьогодні існує безліч міжнародних організацій із загальними повноваженнями які були створені з 1950-х років і утворюють чималу групу майже з 500 осіб. У якій би сфері вони не працювали, вони заявляють, що їхня мета — усунути державні прогалини у соціальних відносинах. Міжнародні організації, можливо, є фігурою з найбільшим розвитком та змінами у сучасному міжнародному праві, в основному через їх наслідки: демократизація за рахунок посилення участі держав у процесах розробки та застосування справедливих міжнародних норм; соціалізація, заохочення

міжнародних дій різних міжнародних соціальних суб'єктів; гуманізація, однією з основних галузей якої є гарантія основних прав і свобод.

Значна роль міжнародних організацій у сучасному міжнародному співтоваристві незаперечна. Міжнародні організації вживають заходів, які значно впливають або регулюють міждержавну діяльність у багатьох сферах міжнародного співробітництва. Їхня участь стала переважною ознакою таких сфер міжнародних відносин, як міжнародна торгівля, захист прав людини або так звані міжнародні режими (тобто регулювання міжнародного рибальства, телекомунікації та польоти). Важливо враховувати, що міжнародні організації діють як незалежні суб'єкти в міжнародній площині. Їм поступово довірялися повноваження, які довгий час вважалися сферою суверенних повноважень. Міжнародні організації здатні здійснювати ці повноваження в силу своєї міжнародної правосуб'єктності. На тій же основі вони можуть нести власну міжнародну відповідальність, як і первинні суб'єкти міжнародного права. Проте міжнародна правосуб'єктність міжнародних організацій відрізняється від правосуб'єктності держав, що є наслідком їх міжнародно-правової відповідальності [29]. При здійсненні своєї компетенції, яка розширюється, міжнародні організації виявляють деякі структурні недоліки тому їм часто доводиться вдаватися до ресурсів, що пропонуються їхніми державами-членами. Складні стосунки між міжнародною організацією та її членами погіршуються, коли міжнародна організація порушує міжнародне право, зокрема щодо розподілу міжнародної відповідальності. Держави несуть відповідальність за свої міжнародно-протиправні дії, поки немає жодних обставин, що виключають протиправність. Але що стосується приписування неправомірної поведінки міжнародним організаціям, то ситуація дещо ускладнюється.

Міжнародні організації можуть мати в якості членів держави, інші міжнародні організації або інші утворення. Міжнародна організація з міжнародною правосуб'єктністю виконує свої функції та виражає себе через свої органи та своїх представників. Іноді міжнародні організації діють через

державні органи надані в їхнє розпорядження. У кожному випадку є правила організації, які визначають, яка особа чи організація має статус органу чи будь-який інший функціональний зв'язок з організацією. Більше того, поведінка органу чи представника організації, що діють у службовій якості, приписується організації. Що стосується поведінки державного органу чи представника міжнародної організації, наданого у розпорядження іншої міжнародної організації, «поведінка органу держави чи представника міжнародної організації, якого надано в розпорядження іншої міжнародної організації, вважається згідно з міжнародним правом актом останньої організації, якщо організація здійснює ефективний контроль за такою поведінкою» [30]. Найважливішим вищезгаданим пунктом є «ефективний контроль», а ключовим елементом для визначення його значення є перевірка того, хто здійснює фактичний контроль за певною поведінкою органу чи представника. Кожен учасник протиправного діяння відповідає за свій відсоток участі. Крім того, якщо міжнародна організація та одна чи кілька держав чи інших міжнародних організацій несуть відповідальність за одне й те саме міжнародно-протиправне діяння (солідарна відповідальність), відповідальність кожної держави чи організації може бути покликана у зв'язку з цим діянням. Міжнародне зобов'язання, безумовно, має правові наслідки. По-перше, ці правові наслідки не впливають на продовження обов'язку відповідальної міжнародної організації виконувати порушене зобов'язання. Потім, ще одним важливим наслідком є припинення та неповторення протиправного діяння, і безумовно, відшкодування шкоди, заподіяної міжнародно-протиправним діянням. Зокрема, відповідальна міжнародна організація зобов'язана здійснити повне відшкодування шкоди. Іноді повне відшкодування може бути складним для міжнародної організації через відсутність належного фінансування. Звісно, цей недолік не може бути використаний як виправдання міжнародним організаціям, щоб уникнути її зобов'язань щодо відшкодування збитків. Крім того, зобов'язання щодо повного відшкодування шкоди здебільшого стосується випадків, коли

міжнародна організація є єдиною відповідальною за протиправні дії. Наприклад, коли організація допомагає чи надає допомогу чи направляє та контролює державу чи іншу міжнародну організацію у вчиненні міжнародно-протиправного діяння.

Критичні зауваження стосувалися неврахування в достатній мірі відмінностей між державами та міжнародними організаціями та між самими міжнародними організаціями. Міжнародні організації на відміну від держав, відрізняються за обсягом компетенції, тому важко встановити правила, які можна було б застосовувати до всіх організацій. Проте, була висловлена думка, що поєднавши міжнародні організації з державами у певних сферах відповідальності. Міжнародні організації в даний час відіграють дуже важливу роль у міжнародних відносинах. Якщо відбувається передача повноважень державами організації, то в цьому відношенні організація може виступати як самостійний суб'єкт міжнародного права, а не як держави. Тому для визначення наслідків порушення міжнародного права, що може призвести до фрагментації міжнародного права у сфері міжнародно-правової відповідальності, використовувати окремі правові режими недоцільно.

Застосування різних правових режимів до відповідальності держав і міжнародних організацій могло б стати фактором, який допоміг би державам уникнути суворішого режиму відповідальності, шляхом підпорядкування легшому режиму відповідальності міжнародних організацій. Принципи міжнародно-правової відповідальності держав і відповідальності міжнародних організацій створюють єдину систему. Різні форми відповідальності регулюються одними і тими ж загальними принципами і становлять цілісне ціле.

У консультативному висновку «Відшкодування шкоди, завданих на службі в Організації Об'єднаних Націй», виданому в 1949 році також відомому як справа Бернадотта [31], Міжнародний Суд зіткнувся з питанням правосуб'єктності міжнародних організацій, питання, яке глибоко пов'язане з питанням міжнародної відповідальності, як аналізується в пункті 1. Суд

дійшов висновку, що міжнародні організації є суб'єктами міжнародного права і можуть мати міжнародні права та обов'язки, це розуміння вплинуло на розробку Віденської конвенції про право договорів між державами та міжнародними організаціями 1986 року. Хоча цей міжнародний договір ще не досяг необхідної кількості ратифікацій, щоб набути чинності, його стаття 1 визнає правоздатність міжнародних організацій укладати між собою або з державами міжнародні договори таким чином, маючи можливість взяти на себе зобов'язання в міжнародній сфері, недотримання яких призведе до їх відповідної відповідальності.

Консультативний висновок Міжнародного суду юстиції також послужив основою для розробки проекту статей про відповідальність міжнародних організацій (2011) Комісією ООН з міжнародного права в 2011 році, який на даний момент є основним посиланням щодо юридичної дисципліни міжнародної відповідальності. У своїй статті 3 проект передбачає: «Будь-яке міжнародно-протиправне діяння міжнародної організації передбачає міжнародну відповідальність цієї організації» [32].

Остаточний текст проекту був включений як додаток до Резолюції A/RES/66/100 Генеральної Асамблеї ООН від 27 лютого 2012 р., яка рекомендувала урядам та міжнародним організаціям звернути увагу на його статті. Згідно з проектом Комісії ООН з міжнародного права, збитки, заподіяні протиправними діями міжнародних організацій можуть бути відшкодовані шляхом реституції (ст. 35), компенсації (ст. 36) або сатисфакції (ст. 37) механізмів, які можуть бути застосовані окремо або в поєднанні.

У доктрині надзвичайно актуально обговорюється необхідність розмежувати правосуб'єктність міжнародних організацій і держав, які в них входять, щоб можна було визначити відповідальність цих органів за їхні власні дії. Оскільки неможливо розрізнити, чи було незаконне діяння наслідком волі міжнародної організації чи її членів, її відповідальність є нездійсненою.

Суперечка на цю тему означає появу визначення міжнародного режиму, який дозволяє притягувати організації до відповідальності, з прийняттям країнами-членами проекту Комісії міжнародного права ООН.

2.3. Відповідальність фізичних осіб у міжнародному праві

Більшість вчених вважає, що індивіди є суб'єктами міжнародного права, обґрунтовуючи це тим, що міжнародне право захищає їхні інтереси, зокрема окремі громадяни, група громадян звертаються до міждержавних судових органів за захистом своїх прав (наприклад, до Європейського Суду з прав людини з скаргами проти держави), і ці органи приймають рішення про компенсацію за моральну шкоду, відшкодування збитків у разі військових конфліктів тощо, відповідно, вони повинні нести і міжнародну відповідальність. Хоча для держав існує міжнародне зобов'язання вживати необхідних заходів у своїх внутрішніх правових системах, щоб забезпечити переслідування та покарання осіб відповідальних за дії, що суперечать міжнародному праву, недотримання яких поставило б під загрозу їхню міжнародну відповідальність, ці особи несуть відповідальність саме тому, що їхня поведінка порушує міжнародні зобов'язання, за які вони повинні відповідати чи то в національному чи міжнародному суді [33].

Насправді, на сьогоднішній момент розвитку міжнародно-правової системи хоча міжнародне право визнає права і накладає обов'язки на осіб, це завжди є результатом угоди між державами, оскільки відповідальність за дотримання цих угод, а також відповідальність у разі їх невиконання, а також механізми, встановлені для того, щоб зробити ту чи іншу дію ефективною, відповідають державам, за винятком тих випадків, коли вони домовилися про інші можливості, альтернативи чи способи.

Необхідність чіткого розмежування між тим, що є власним для міжнародної відповідальності держави та питання, що стосуються міжнародної відповідальності особи.

Для початку варто встановити, що обидві групи відповідальності істотно відрізняються: міжнародна відповідальність держави, яка розглядається як фундаментальний елемент ефективності самого міжнародного права визначається відсутністю відповідності між поведінкою держави, будь то дія чи бездіяльність та поведінка, якої слід було дотримуватися для виконання визначеного міжнародного зобов'язання, ця невідповідність призведе до нових правовідносин, які входять до загальної деномінації міжнародної відповідальності, її складовими елементами є приписування діяння державі на основі міжнародного права та порушення міжнародного зобов'язання незалежно від його походження чи характеру та його наслідків, відшкодування, як основне зобов'язання разом із припиненням та гарантією неповторення [34].

Міжнародна відповідальність особи, однак, виникає лише у виняткових випадках, коли певні норми міжнародного права прямо передбачають міжнародне значення конкретної поведінки особи, у якій також вимагається наявність винної поведінки встановлюючи так само, низку конкретних механізмів або процедур, щоб зробити його ефективним і наслідки мають переважно кримінальний характер які зрештою, впливають на особу, яка своєю поведінкою не виконує обов'язки, що впливають із цих норм.

Гарний приклад такого диференційованого характеру обох обов'язків можна знайти у проекті статей про відповідальність держави, стаття 58 якого стверджує, що: «Ці статті слід розуміти без шкоди для будь-яких питань, що стосуються індивідуальної відповідальності, згідно з міжнародним правом, будь-якої особи, яка діє від імені держави» [12], правовий документ у сфері міжнародної кримінальної відповідальності особи, Статут Міжнародного кримінального суду, стаття 25.4 якого пояснює, що: «Ніщо в цьому Статуті щодо кримінальної відповідальності фізичних осіб не впливає на відповідальність держави відповідно до міжнародного права» [35]. Останній конфлікт у колишній Югославії зі свого боку, запропонував практичний приклад такої диференціації. Щодо подій, які там відбулися, зокрема

геноциду, вчиненого між 1992 і 1993 роками, Міжнародний Суд ООН на запит Боснії і Герцеговини постановив: «(...) до прийняття остаточного рішення у провадженні, порушеному у березні 1993 р. Республікою Боснія і Герцеговина проти Союзної Республіки Югославії (Сербія і Чорногорія), наступні тимчасові заходи: Уряд Союзної Республіки Югославії повинен негайно, на виконання своїх зобов'язань у Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 року вжити всіх заходів, які є його повноваженнями, щоб запобігти вчиненню злочину геноциду [36]; (2) Уряд Союзної Республіки Югославії повинен, зокрема, забезпечити, щоб будь-які військові, воєнізовані або нерегулярні збройні формування, які можуть керуватися або підтримуватися ним, а також будь-які організації та особи, які можуть бути піддані під його контроль, керівництво чи вплив, не вчиняти жодних актів геноциду, змови з метою вчинення геноциду, прямого та публічного підбурювання до вчинення геноциду чи співучасті в геноциді, незалежно від того, чи спрямовані вони проти мусульманського населення Боснії та Герцеговини чи проти будь-якої іншої національної, етнічної, расової чи релігійної групи...». Ці тимчасові заходи були вжиті Судом на основі зобов'язань, що випливають із Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, ратифікованої обома державами; Отже, з цієї точки зору злочин геноциду може потягнути за собою відповідальність держави, як було підтверджено, з наміром роз'яснити, самим Міжнародним Судом у своєму рішенні від 11 липня 1996 року. Однак вищезазначене не перешкоджає цьому, злочин геноциду сам по собі породжує міжнародну відповідальність осіб, які його вчинили і тому Міжнародний кримінальний трибунал з колишньої Югославії створений саме для переслідування злочинів геноциду. Рішення Міжнародного Суду передбачають у статті 4 Статуту, що: «1. Міжнародний трибунал має юрисдикцію щодо переслідування осіб, які вчинили геноцид як це визначено в пункті 2 цієї статті або будь-які дії, перелічені в пункті 3 цієї статті. 2. Геноцид розуміється як будь-яка з наступних дій, скоєних з наміром повністю або частково знищити національну, етнічну, расову чи релігійну

групу як таку: а) вбивство членів групи; б) серйозні напади на фізичну або психічну цілісність членів групи; в) навмисне підпорядкування групи умовам існування, що призводять до її повного або часткового фізичного знищення; г) заходи щодо перешкоджання народженню в групі; д) Примусове переведення дітей з групи в іншу. 3. Покаранню підлягають такі діяння: а) геноцид; б) співпраця для здійснення геноциду; в) пряме і публічне підбурювання до вчинення геноциду; г) спроба геноциду; д) співучасть у геноциді» [36]. Таким чином, Статут Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії, встановлює індивідуальну відповідальність тих, хто планував, підбурював до вчинення, наказував, вчинив або допомагав і заохочував будь-яким чином планувати, готувати чи виконувати низку дій, визначених як геноцид.

Питання міжнародної відповідальності осіб містить значні доктринальні розбіжності, враховуючи дискусію між традиціоналістськими та сучасними концепціями міжнародного права щодо того, чи будуть люди мати автономну міжнародну правосуб'єктність. З цієї причини, на відміну від того, що відбувається з іншими суб'єктами міжнародного права, міжнародна відповідальність окремих осіб все ще страждає від загального режиму, незважаючи на свою беззаперечну актуальність.

Насправді, міжнародна відповідальність особи значно розвинулась у сфері міжнародного кримінального права, від першої діяльності післявоєнних судів, судів *ad hoc* та змішаних судів до створення Міжнародного кримінального суду у 2002 році, з виключною компетенцією сприяти індивідуальній міжнародній відповідальності.

Згідно зі статтею 25 Римського статуту, індивідуальна кримінальна відповідальність приписується особі, яка вчиняє будь-який із злочинів, що підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, а саме: геноцид, злочини проти людства, воєнні злочини та злочини агресії відповідно до статті 5 [37]. Однак лише особи, які є громадянами країн-членів Міжнародного кримінального суду на даний момент обмежені 123 державами або які вчинили злочини на території країни-члена, можуть бути розглянуті

Судом відповідно до положень статті 12 Статуту, який повертається до частини доктрини про відсутність автономної міжнародної особистості людини навіть у цих випадках здійснення юрисдикції Міжнародного кримінального суду обмежене суверенітетом держав це пояснюється тим, що діяльність Міжнародного кримінального суду дотримується принципу взаємодоповнюваності міжнародної юрисдикції, тому Суд залежить від співпраці держави у передачі осіб, які переслідуються, щоб розпочати роботу. Незважаючи на важливий внесок у розвиток міжнародної відповідальності, який є результатом створення Міжнародного кримінального суду, наразі лише окремі особи мають можливість ефективної відповідальності в цій сфері, виключаючи, отже, інші приватні організації, такі як транснаціональні компанії та організації, урядові організації, діяльність яких обмежена національними сферами.

Міжнародна відповідальність відноситься до ширшого контексту операцій усіх міжнародних суб'єктів, тобто всіх суб'єктів та осіб, які мають певний ступінь міжнародної правосуб'єктності. Всі юридичні особи також несуть відповідальність за порушення закону, однак принципи відповідальності держав застосовуються за аналогією до інших суб'єктів. Цей факт ще раз свідчить про принципову єдність норм відповідальності.

Відносна недостатність відповідної практики для недержавних утворень чи осіб має багато причин. По-перше, суб'єкти міжнародного права, крім держав або є новачками на міжнародній арені або залишаються відносно маргінальними в міжнародних політичних справах. Ця обставина навряд чи підвищує їх статус як активних чи пасивних суб'єктів механізмів міжнародної відповідальності. По-друге, деякі з них навряд чи можуть вчинити значні міжнародні правопорушення, зокрема, Міжнародному комітету Червоного Хреста, але вони можуть постраждати від таких дій, наприклад, вбивство делегатів МКЧХ, які користуються певною формою узгодженого захисту або імунітету. По-третє, існують юрисдикційні перешкоди, інші суб'єкти в більшості випадків не мають права виступати як сторони в міжнародних

трибуналах тому судове право залишається маргінальним щодо них. По-четверте, існує багато практичних проблем у прикріпленні відповідальності до інших предметів, наприклад, повстанські рухи або збройні групи. Ці групи навіть не мають фіксованих адрес або банківських рахунків, які можна легко конфіскувати. По-п'яте, з таких практичних причин існує тенденція повернутися до відповідальності держави, що досягається за допомогою низки позитивних зобов'язань щодо належної обачності, наприклад, що держава має забезпечувати права людини та забезпечувати порядок на своїй території, навіть коли її охоплюють збройні конфлікти, а іноді, наскільки це можливо, навіть на частинах контрольованої території де-факто повстанцями. По-шосте, багато питань відповідальності окремих осіб або інших суб'єктів міжнародного права в кінцевому підсумку врегульовані в муніципальному праві відповідно до його статутів або як альтернатива, вони тягнуть за собою кримінальну індивідуальну відповідальність санкціоновану міжнародними кримінальними трибуналами, такими як Міжнародний кримінальний трибунал по колишній Югославії, Міжнародний кримінальний трибунал по Руанді або Міжнародний кримінальний суд та інші. Однак існують також випадки, коли така відповідальність інших суб'єктів була переслідувана або навіть кодифікована. У контексті інвестиційного права принципи відповідальності держави застосовуються за аналогією у відносинах між державою та інвестором. Зазвичай інвестор вимагає від держави відшкодування збитків, але держави іноді пред'являли зустрічні позови або навіть заявляли про себе безпосередньо. Крім того, законодавство про відповідальність міжнародних організацій породило низку статей про відповідальність держави за міжнародно протиправні діяння, прийняті у 2001 році. Останнім прикладом є відповідальність збройних груп. Велика Британія подала позови про незаконні дії до Конфедерації під час Громадянської війни в США та до націоналістичного уряду Іспанії під час громадянської війни в Іспанії.

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИКА ТА ПРОБЛЕМАТИКА ІНСТИТУТУ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

3.1. Проблема відповідальності за воєнні злочини та злочини геноциду

У 1947 році Міжнародний військовий трибунал у Нюрнберзі заявив, що «злочини проти міжнародного права вчиняють люди, а не абстрактні утворення, і лише караючи осіб, які вчиняють такі злочини, можна забезпечити виконання положень міжнародного права» [38]. Ця заява багато говорить про сприйняття міжнародної правової системи безпосередньо після Другої світової війни; Однак, здається, що стверджується, що дотримання норм міжнародного права, які забороняють звірства, може бути досягнуто лише шляхом переслідування окремих осіб, це твердження не відповідає дійсності.

Протягом 1990-х років до Міжнародного Суду було подано низку міждержавних справ про відповідальність держави за порушення міжнародних правил, що стосуються заборони звірств. Деякі з цих справ, зокрема між державами, які виникли після розпаду Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії (Боснія та Герцеговина проти Югославії, 1993 р.; Хорватія проти Югославії, 1999 р.), стосувалися ситуації, пов'язані зі звинуваченнями в геноциді та злочинах проти людства, які одночасно були предметом розслідування та переслідування осіб у Міжнародному кримінальному трибуналі з колишньої Югославії. Інші випадки стверджували серед іншого про порушення Конвенції ООН про геноцид 1948 року, серйозні порушення прав людини та військові злочини, які не були предметом міжнародного переслідування. На стадії попередніх заперечень у справі між Боснією, Сербією та Чорногорією відповідачі виступали за обмежувальне тлумачення положення про юрисдикцію, що міститься у статті IX Конвенції

ООН про геноцид 1948 року. Стаття IX передбачає: “Спори між Договірними Сторонами щодо тлумачення, застосування або виконання цієї Конвенції, включаючи ті, що стосуються відповідальності держави за геноцид або за будь-які інші дії, перераховані в статті III, передаються до Міжнародного Суду на вимогу будь-якої зі сторін спору.” Сербія-Чорногорія стверджувала, що це положення надає юрисдикцію суду лише стосовно відповідальності за невиконання зобов'язань щодо запобігання геноциду та покарання, що міститься у статтях V, VI і VII Конвенції, а не відповідальності держави за порушення матеріальної заборони геноциду, що міститься у статті III. Відповідно, стверджувалося, що оскільки юрисдикція суду ґрунтується на згоді, суд не мав юрисдикції щодо звинувачень Боснії та Герцеговини про порушення заборони геноциду особами, чії дії були пов'язані з Сербією та Чорногорією. Суд коротко розглянув це питання, зазначивши, що посилення у статті IX на «відповідальність держави за геноцид або за будь-які інші дії, перераховані у статті III», не виключає жодної форми відповідальності держави. Також відповідальність держави за дії її органів не виключається статтею IV Конвенції, яка передбачає вчинення акту геноциду «правителями» або «державними службовцями». Відповідно, він вважав, що між сторонами існував спір з цього питання, а також щодо «фактів справи, їх приписування та застосування до них положень Конвенції про геноцид» був достатнім для його юрисдикції.

Варто підкреслити два моменти. По-перше, аргумент Сербії та Чорногорії не мав як необхідної передумови, що відповідальності держави за фактичні акти геноциду, які можна приписати державі, не існує; скоріше, аргумент полягав у тому, що відповідальність держави такого типу не підпадала під статтю IX. По-друге, рішення суду на стадії попередніх заперечень не вирішило остаточно, чи обов'язково порушення Конвенції ООН про геноцид 1948 року особою тягне за собою відповідальність держави, якщо відповідні дії приписуються державі, оскільки це єдина перешкода, яку необхідно подолати, чи існував спір між сторонами щодо тлумачення чи

застосування конвенції. Однак тон рішення суду, схоже, свідчить про те, що відповідальність держави виникає за цих обставин і навпаки, МТКЮ посилався на відповідальність держави, роз'яснюючи закон, що стосується міжнародної кримінальної відповідальності окремих осіб.

Відповідно до чинного міжнародного гуманітарного права, окрім індивідуальної кримінальної відповідальності, відповідальність держави може наставати в результаті застосування державними службовцями катувань або неспроможності запобігти катуванням чи покарати катів [39]. Якщо катування застосовуються як широка практика державних службовців, то катування є серйозним порушенням у широкому масштабі міжнародного зобов'язання, яке має істотне значення для захисту людини, що є особливо тяжким протиправним діянням, що тягне за собою відповідальність держави. Тому зараз загально визнаним є те, що один акт може спричинити «два різні види відповідальності, які підпадають під взаємно автономні правові режими» [40]. Однак, хоча норми, що становлять загальні рамки відповідальності держав і міжнародної кримінальної відповідальності, можуть являти собою окремі закони, неминуче існують певні збіги або точки дотику між двома системами через той факт, що в основі обох є однакові норми матеріального міжнародного права, тобто тих, що забороняють будь-кому вчиняти геноцид, злочини проти людства тощо.

Найбільш очевидно, наприклад, що особу не можна визнати винною в геноциді, якщо вона не мала конкретного наміру знищити повністю або частково національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку, що вимагається статтею II Конвенції про геноцид 1948 року. Так само, намагаючись встановити відповідальність держави за геноцид, очевидно, що принаймні одна особа, якщо не більше, чий дії приписуються державі, повинна мати необхідний конкретний намір. У цьому сенсі Конвенція про геноцид 1948 року діє як *lex specialis* у відношенні загально застосованих норм міжнародного права, в яких провина або умисел, як правило, не вимагається [46].

По-друге, хоча визначення геноциду не виражається в таких термінах, матеріально-технічні та організаційні структури, необхідні для вчинення злочину, неминуче включають державні структури. Особа, яка вбиває одну особу на основі національної, етнічної, расової чи релігійної групи, до якої ця особа належить, не вчиняє геноциду, навіть якщо вона може вбити всіх членів групи, якби могла і таким чином, можливо, має необхідний конкретний намір. Необхідна певна узгодженість і існує певний поріг масштабу як для геноциду, так і для злочинів проти людства (які, зрештою, є геноцидом).

Що стосується злочинів проти людяності, стаття 3 Статуту Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді вимагає, щоб діяння були скоєні як частина «поширеного або систематичного нападу на будь-яке цивільне населення на національну, політичну, етнічну, расову або релігійний мотив» [41], тоді як стаття 5 Статуту МТКЮ, яка вимагає лише, щоб діяння були вчинені внаслідок збройного конфлікту, міжнародного або внутрішнього характеру та спрямованих проти будь-якого цивільного населення, була інтерпретована МТКЮ як вимога до широкого чи систематичного нападу. Подібним чином стаття 7 Римського статуту МКС накладає дещо іншу вимогу про «широкий і систематичний напад, спрямований проти будь-якого цивільного населення» у своєму визначенні злочинів проти людства [37].

Саме з таких причин КМП включила до своїх статей положення, яке конкретно стосується питання відповідальності за так звані складові дії, тобто дії, суть яких полягає в поєднанні окремих дій, яких немає, але вони обов'язково є протиправними або злочинними відповідно до міжнародного права. Геноцид також має здійснюватися з відповідним наміром, спрямованим на фізичну ліквідацію групи «як такої». Геноцид не вчиняється до тих пір, поки не буде накопичено акти вбивства, заподіяння шкоди тощо, вчинені з відповідним умислом, щоб задовольнити визначення у статті II. Як тільки цей поріг буде подолано, час вчинення поширюється на весь період протягом якого було вчинено будь-яке з дій і будь-яка особа відповідальна за будь-яке з них з відповідним умислом вчиняє геноцид [42].

3.2. Аналіз судової практики міжнародно-правової відповідальності

Право міжнародної відповідальності поступово закріплювалося в 19 столітті шляхом серії арбітражів. Однією з найвідоміших серед них є справа про Алабаму, вирішена в Женеві в 1872 році. Суперечка виникла через претензії США проти Великобританії, які виникли внаслідок Громадянської війни в США (1861–1865). Після блокади президентом Лінкольном портів південних штатів, що відокремлювалися, Конфедеративні Штати намагалися придбати та озброїти кораблі в Європі, які могли б прорвати блокаду і забезпечити постачання сепаратистів, а також захопити або потопити ворожі кораблі. Кораблі були створені та озброєні у Великобританії під маскуванням, щоб уникнути дипломатичних потрясінь [44]. Один із цих кораблів “Енріка” відплив з Ліверпуля на Азорські острови, де отримав екіпаж і боєприпаси, згодом названий був “Алабама”, йому вдалося потопити або спалити 64 американських судна, перш ніж він сам був знищений у червні 1864 року. Уряд Великобританії визнав південні штати воюючою стороною і проголосив нейтралітет. Відповідно до чинного внутрішнього законодавства Сполученого Королівства, у таких випадках було незаконним оснащення або озброєння суден для використання іноземними воюючими сторонами у бойових діях проти дружньої держави (але не було зрозуміло, чи відповідні положення також застосовуються до будівництва суден, не обладнаних в самій Великобританії).

Після закінчення війни США висунули низку претензій до Великобританії щодо тих суден, які відпливли з території останньої, включаючи Алабаму. Після етапу, коли не вдалося досягти згоди, угоду було укладено в 1871 році (Вашингтонський договір), який передбачав, що позови будуть розглядатися в арбітражі. Трибунал повинен був складатися з п'яти арбітрів, які збиратимуться в Женеві і вирішують більшістю голосів [40]. Найважливішим є те, що Вашингтонський договір встановив правила відповідальності, за якими повинні розглядатися позови (це був *lex specialis*).

Ці так звані три Вашингтонських правила були епохальними. Вони містилися в статті VI Договору:

По-перше, нейтральний уряд зобов'язаний застосовувати належну ретельність, щоб запобігти оснащенню, озброєнню в межах своєї юрисдикції будь-якого судна, яке має розумні підстави вважати, що призначене для плавання або ведення війни проти сили, з якою він знаходиться в мирі; а також застосовувати ретельність, щоб запобігти виходу зі своєї юрисдикції будь-якого судна, призначеного для проходження або ведення війни, якщо таке судно було спеціально пристосоване, повністю або частково, в межах такої юрисдикції для військового використання; По-друге, не дозволяти або не терпіти жодній воюючій стороні використовувати свої порти або акваторію як базу для морських операцій проти іншої або з метою відновлення чи збільшення військового постачання чи озброєння або вербування людей; По-третє, виявляти належну ретельність у власних портах і акваторіях, що стосується всіх осіб, які перебувають під його юрисдикцією, запобігати будь-якому порушенню вищезгаданих зобов'язань і обов'язків [43].

З цими трьома правилами, які спричинили запеклі переговори, Велика Британія фактично визнала свою поразку за основними претензіями. Після створення Трибуналу стався процесуальний інцидент щодо претензій про непрямі збитки на які наполягали США, тоді як Велика Британія вважала, що вони були неявно залишені. Інцидент був закритий Трибуналом, попередньо вирішивши, що ці позови не можуть бути компенсовані; Велика Британія перемогла в цьому питанні, а США відмовилися від цієї частини своїх претензій. По суті, Велика Британія була одноголосно засуджена за претензіями штату Алабама та розбіжностями щодо претензій Флориди, тоді як інші претензії були відхилені. Нагорода проти Великобританії була на значну суму (15 500 000 доларів США в золоті), що було повністю прийнято Великобританією.

Поступовий розвиток права має гостру необхідність кодифікації відповідальності міжнародних організацій. До 2002 року найбільш відомі

справи, пов'язані з субсидіарною відповідальністю держав-членів та міжнародних організацій, стосувалися комерційних контрактів, укладених організацією з фізичними особами та розглядалися переважно відповідно до муніципального законодавства або загальних принципів права. Однак, враховуючи, що справи такого роду порушують питання, зовсім відмінні від питань міжнародного права, Комісія не бачить сенсу у сприянні їхньому вивченню. (А) Справа Босфор проти Ірландської Республіки [46]; (Б) Берамі та Берамі проти Франції [47] (В) Руамакуба перед Міжнародним кримінальним трибуналом з Руанда [48].

(А) Справа Босфор проти Ірландської Республіки. *Bosphorus Nava* (авіакомпанія, зареєстрована в Туреччині) звернулася до суду у зв'язку з імовірним порушенням кількох своїх звичайних прав Ірландською Республікою, повідомивши серед фактів, що:

1. *Bosphorus Nava* надала свої послуги за контрактом, за яким вона зобов'язана була орендувати два літаки "Боїнг-737" компанії "Югославські авіалінії" строком на чотири роки;

2. У січні 1993 року *Bosphorus Nava* уклала контракт з *TEAM Aer Lingus* (ірландська компанія) на виконання деяких робіт на літаку, орендованому в Югославії, не знаючи, що з 1991 року Організація Об'єднаних Націй ухвалила низку санкцій проти Югославії за війну, що велася на її межах та у якій мали місце неодноразові порушення прав людини;

3. Роботи з технічного обслуговування та ремонту літака були завершені без явної санкції ООН за що була організована оплата та було наказано повернути літак;

4. Однак повернення літака так і не відбулося, оскільки влада Дублінського аеропорту перешкодила його поверненню, оскільки міністерство транспорту Ірландії заявило про можливість утримання літака «*Bosphorus Nava*» у зв'язку із заборонаю на укладання контрактів із югославськими суб'єктами. *Bosphorus Nava* звернувся до суду, щоб визнати міністерську ухвалу недійсною, оскільки, на його думку, вона порушувала

його права на вільне володіння власністю та свободу торгівлі. Зрештою, у постанові, що вирішує це питання визнається, що держави мають право вступати до міжнародних організацій навіть передаючи їм конституційні повноваження; компетенції, на підставі яких встановлено, що важливою вимогою для цих організацій, що укладають контракти з державою, є необхідність забезпечення прав людини в рамках цих МО [45].

(Б) Берамі та Берамі проти Франції - Відповідальність за порушення прав людини миротворчими силами. Справа Берамі та Берамі проти Франції відбулася навколо повітряних атак, які Організація Північноатлантичного договору (НАТО) здійснила на території косовських албанців у 1999 році. Вибухнула бомба, яку НАТО залишила на території, що призвело до смерті одного з синів пані Берамі та серйозного поранення іншого, коли вони гралися у березні 2000 року. Пані Берамі засуджує смерть свого сина Каддафа перед ЄСПЛ та його син Бекір Берамі із серйозними наслідками аварії, засуджує свій хиткий стан здоров'я. Аргументи, викладені Судом, мали більшого значення у дебатах, оскільки у постанові з цього питання було розглянуто основні принципи покладання відповідальності на міжнародний суб'єкт у тій мірі, якою бездіяльність з розмінування була обумовлена у Місію ООН у справах тимчасової адміністрації в Косово (МООНК), створення якої було доручено Раді Безпеки ООН. Так, у ухвалі: "... Суд підкреслює характер допоміжного органу ООН при МООНК, який несе пряму і повну відповідальність за свою діяльність перед Радою Безпеки. З цієї причини, як допоміжний орган, створений на підставі глави VII Статуту, Суд вважає, що його бездіяльність у судовому процесі у справі Берамі, у принципі, також можна зарахувати щодо ООН [46].

(В) Рвамакуба перед Міжнародним кримінальним трибуналом з Руанди. Ця справа пов'язана із незаконним позбавленням волі. Андре Рвамакуба, міністр початкової та середньої освіти тимчасового уряду у квітні 2004 р., був заарештований за звинуваченням у геноциді та злочинах проти людяності за дії, імовірно вчинені в період з 6 по 30 квітня 1994 р. у комуні Гікомеро та в

університетській лікарні Бутарі. 20 вересня 2006 р. він був виправданий за всіма пред'явленими йому звинуваченнями, оскільки після вивчення всього доказового матеріалу в цілому було встановлено, що особи, які виступали як свідки, не заслуговують на довіру. Потім було зроблено висновок, що прокуратура не надала достатніх доказів, що підтверджують відповідальність Рвамакуби щодо фактів, за які його викривають; на додаток до того факту, що його право на юридичну допомогу було порушено, оскільки протягом перших місяців його утримання під вартою в Центрі затримання Організації Об'єднаних Націй йому не було призначено адвоката. Міжнародна відповідальність ООН була поставлена під сумнів після визначення того, що заходів було вжито Міжнародним кримінальним трибуналом з Руанди, створеним Радою Безпеки ООН 8 листопада 1994 року, з метою переслідування, арешту, суду, засудження та страти. виконавців або організаторів геноциду у Руанді [47].

3.3. Проблеми ефективності реалізації міжнародно-правової відповідальності

Проблеми ефективності реалізації міжнародної відповідальності можна проаналізувати за допомогою актуальної ситуації війни Росії проти України.

Вторгнення Росії в Україну є злочином агресії з міжнародного права. Агресія також є злочином, який тягне за собою індивідуальну відповідальність. Підсудні були притягнуті до відповідальності за агресію на Нюрнберзькому та Токійському процесах після Другої світової війни. Основним звинуваченням проти вищих керівників нацистської Німеччини на Нюрнберзькому процесі та Японії на процесі над військовими злочинцями в Токіо були «злочини проти миру», тобто розв'язування агресивної війни. Внаслідок цих процесів було засуджено три десятки злочинців за агресію. Статут Організації Об'єднаних Націй 1945 року ще більше закріпив

незаконність агресивної війни (на відміну від оборонної війни) у міжнародному праві.

До статуту Міжнародного кримінального суду (МКС), який було створено у 1998 році для судового переслідування осіб за порушення міжнародного кримінального права, у 2010 році було внесено поправки, що встановлюють його юрисдикцію щодо агресії. Злочин визначається у статуті МКС як планування, підготовка, ініціювання чи здійснення високопоставленим політичним чи військовим керівником акту агресії, який явно порушує Статут ООН [35].

Україна визнала юрисдикцію МКС, хоча формально не є членом юрисдикції суду. Проте є одна проблема: у разі поправки, що стосуються злочину агресії, встановлюють обмеження на компетенцію суду, які поширюються на інші міжнародні злочини. Одне з цих обмежень полягає в тому, що МКС може переслідувати в судовому порядку справи про агресію лише в тому випадку, якщо й нападаюча держава та держава-жертва є членами суду. Росія не приєдналася до МКС. А Україна визнала юрисдикцію *ad hoc*, але не ратифікувала статут суду.

Для того, щоб вияснити яку відповідальність може нести Російська Федерація перед Україною за скоєні злочини, необхідно провести аналіз з точки зору міжнародного права.

По-перше, ця війна чітко передбачає використання сили в міжнародному праві. Абсолютно очевидно, що Росія порушила статтю 2(4) Статуту Організації Об'єднаних Націй, коли застосувала військову силу проти територіальної цілісності та політичної незалежності України. Заборона застосування сили міжнародним правом також є частиною звичаєвого права та норми *jus cogens*; міжнародне право більш ніж однозначно свідчить, що така поведінка Росії є грубим порушенням однієї з основоположних норм міжнародного права. Проте, незважаючи на це, міжнародне право залишається обмеженим у своїй здатності реагувати на дії Росії через той факт, що колективне прийняття рішень щодо дозволу на застосування сили проти

суверенної держави пов'язане з Радою Безпеки, де великі держави, такі як Росія, мають право вето. Таким чином, хоча міжнародне право дає чітку відповідь про порушення Росією міжнародно-правових норм, у міжнародному праві відсутні відповідні юридичні механізми, за допомогою яких можна було б адекватно подолати такі порушення.

По-друге, дана ситуація також підкреслює обмеження міжнародного права з точки зору відповідальності. Теоретично політичні та військові лідери, які замовляють вчинення жорстоких злочинів, повинні бути притягнуті до відповідальності. Стаття 8 Римського статуту МКС визначає акт агресії як «застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності чи політичної незалежності іншої держави або в будь-який інший спосіб, що суперечить Статуту Організації Об'єднаних Націй». У цьому випадку очевидно, що президент Росії Путін вчинив акт агресії щодо України. Проте, хоча МКС може здійснювати юрисдикцію щодо геноциду, злочинів проти людяності та військових злочинів у ситуаціях, у яких беруть участь недержавні сторони (якщо злочини вчинені громадянином держави-учасниці на території недержавної сторони), режим юрисдикції щодо злочину агресії значно обмеженіший. Фактично, МКС може здійснювати юрисдикцію щодо злочину агресії лише в ситуаціях, коли і жертва, і держава-агресор є членами МКС; у цьому випадку, оскільки Росія не є членом, суд не може здійснювати юрисдикцію щодо злочину агресії. Таким чином, хоча зрозуміло, що Путін вчинив акт агресії в Україні, майже так само зрозуміло, що він не понесе відповідальності перед МКС. Тут важливо зазначити, що МКС потенційно може здійснювати юрисдикцію щодо трьох інших злочинів МКС в Україні. Фактично Україна визнала юрисдикцію МКС щодо злочинів, імовірно скоєних там російськими військами, починаючи з 2013 року. Прокуратура МКС розпочала попереднє розслідування щодо України та дійшла висновку, що існують розумні підстави для висновку, що злочини проти людства та військові злочини дійсно були вчинені в Україні [48]. Таким чином, МКС міг би продовжувати розслідування та, можливо, притягнути до відповідальності

винних у злочинах проти людства та військових злочинах в Україні. Однак, як підтвердив нинішній прокурор МКС Карім Хан, МКС не в змозі розслідувати та переслідувати найважливіший злочин, скоєний Путіним проти України, – агресію.

По-третє, війна також підкреслює обмежену ефективність Міжнародного суду. Міжнародний Суд є основним судовим органом Організації Об'єднаних Націй і форумом, де держави можуть теоретично вирішувати свої суперечки. Оскільки юрисдикція суду є добровільною, держави повинні або погодитися на судовий процес у Міжнародному суді юстиції на умовах *ad hoc* або через положення про вирішення спорів у договорі. У цьому випадку Україна подала до суду Росія в Міжнародному суді юрисдикції, заснована на Конвенції про геноцид, сторонами якої є обидві держави. Однак, хоча Міжнародний суд юрисдикції має юрисдикцію щодо цього спору, сфера дії суду обмежена лише злочинами геноциду (оскільки юрисдикція ґрунтується на Конвенції про геноцид), і, що найголовніше, у суду немає механізмів примусового виконання. Таким чином, хоча Міжнародний Суд може наказати Росії припинити застосування військової сили в Україні, у суду немає прямих шляхів виконання власного рішення. Дуже ймовірно, що така “велика” держава, як Росія, просто проігнорує рішення Міжнародного суду тому повноваження Міжнародного суду сприяти справжньому розв’язанню цієї війни залишаються обмеженими.

Таким чином, Міжнародний суд ООН розглядає залучення РФ як держави. Міжнародний кримінальний суд вирішує питання щодо залучення індивідуальної відповідальності за геноцид, злочини проти людяності, воєнних злочинів. Карім Хан вже кілька разів був в Україні та активно збирав докази на кожен злочин. Неможливо притягнути політичне та військове керівництво Росії за злочин агресії. У майбутньому необхідно створення спеціального трибуналу щодо агресії проти України, залучення РФ як держави та конкретно громадян. Карім Хан головний прокурор МКС: «Україна – місце злочину. Ми тут, тому що ми маємо розумні підстави вважати, що тут

скоюються злочини, що підпадають під юрисдикцію суду. Ми повинні розвіяти туман війни, щоб дістатись істини». Для цього департамент МКС та департамент кримінальної прокуратури України збирають докази злочинів, що підпадають під його юрисдикцію, пізніше це все має стати ордером на арешт російських громадян. Примусова депортація, наприклад, українських громадян з Маріуполя, Херсонської та Запорізької області може бути злочином проти людяності або військовим злочином відповідно до положень Римського Статуту МКС, міжнародного гуманітарного права, Женевської Конвенції, що чітко забороняє такі дії з боку держави-окупанта. Наразі зареєстровано понад 6500 воєнних злочинів, а 575 високопоставлених представників військово-політичного керівництва Росії підозрюються у їх скоєнні.

Отже, необхідні важелі сили для того, щоб чітко ослабити Росію. У відповідь на вторгнення в Україну були вжиті різні економічні та політичні заходи для тиску на російську владу з метою припинення бойових дій та вбивства мирних жителів. Такі заходи включають бойкот російських компаній, заборона на експорт товарів, закриття повітряного простору, заморожування приватних та державних активів, усунення Росії від різних організацій, відключення від swift, ембарго на нафту. Крім рішень, прийнятих державами, міжнародними інститутами та громадянським суспільством, багато корпорацій також сприяли тиску на російський уряд з власної ініціативи або на вимогу громадськості. Ці ініціативи включають відхід з Росії, продаж фінансових активів, закриття магазинів, переривання ланцюжка постачання тощо.

Економічні санкції насамперед забезпечать важелі для примусу до виведення російських військ та відновлення суверенітету та територіальної цілісності України. Якщо санкції зрештою буде знято поетапно, може виявитися ефективним включення умов, які вимагають видачі обвинувачених, які ховаються від правосуддя [49]. Ця тактика стала потужним стимулом для видачі обвинувачених лідерів, таких як Слободан Мілошевич, трибуналу з

колишньої Югославії в Гаазі. Проте Сербія не мала ядерної зброї, тому спроби використовувати аналогічні важелі впливу щодо обвинувачених російських втікачів, прикритих ядерною державою, були б ризикованими.

Величезне руйнування майна та інші фінансові втрати підкреслять відповідальність Росії за те, щоб зрештою заплатити за відновлення України та виплатити компенсацію її народу. Питання про репарації, безсумнівно, буде порушено на переговорах щодо врегулювання конфлікту та як міжнародної умови для відновлення будь-яких нормальних відносин з Росією.

Західні країни рішуче заперечуватимуть будь-які очікування Росії, що витрати на реабілітацію України ляжуть на плечі інших країн хоча план Маршалла після Другої світової війни, яким керували Сполучені Штати, допоміг відновити зруйновану Європу, на цей раз Росії не слід очікувати такої допомоги ззовні. Вона залишається життєздатною економікою та суспільством, незважаючи на міжнародні санкції та несе пряму відповідальність як країна-агресор [50].

Також варто згадати, що такі ж ситуації були в Грузії, Ічкерії, Молдавії та Сирії. Ці країни не мали великого впливу в міжнародній спільноті, проте їхня ситуація аж ніяк не вплинула на винайдення ефективного механізму в тому числі і юридичного, який би міг зупинити країну-агресора, а безнаказаність призвела до вседозволеності і нівелювання закону як такого. Ось чому, варто проаналізувати кожен момент, де “сильна” держава не може бути притягнута до відповідальності через право вето або через свій авторитет чи наявність військового потенціалу.

ВИСНОВКИ

Мирне існування міжнародного співтовариства багато в чому залежить від ефективності механізму міжнародно-правового регулювання, важлива роль в якому відводиться нормам міжнародно-правової відповідальності. Міжнародно-правову відповідальність можна визначити, як обов'язок правопорушника відшкодувати всі заподіяні правопорушенням збитки, а також право потерпілого суб'єкта вимагати належного відшкодування завданої шкоди у повному обсязі.

Проблема міжнародної відповідальності є ключовою у сучасних умовах. Причиною цього є збільшення збройних конфліктів, етнічних переслідувань та терористичних актів, зокрема актуальним питанням є дослідження міжнародно-правової відповідальності після початку акту агресії зі сторони Росії до України.

Основою міжнародної відповідальності є те, що суб'єкти повинні дотримуватися і поважати міжнародний правопорядок. Саме через органи влади вони виконують зобов'язання, що впливають із статусу суб'єкта міжнародного права. Порушення міжнародних зобов'язань тягне за собою міжнародно-правову відповідальність, у результаті виникає зобов'язання відшкодування збитків саме компенсаційного, а не карального характеру. Нові відносини, що у результаті скоєння міжнародно-протиправного діяння, є відносинами між державами відповідно до загальноприйнятої доктрини міжнародного права. Держава несе відповідальність за дії своїх громадян, відповідальність, яка заснована на порушенні зобов'язання держави щодо запобігання та за відсутності такої, припинення дій, що порушують права чи інтереси інших держав чи іноземних суб'єктів на їх території. З одного боку, відповідальність держави відзначена «м'яким правом», що складається з угод між державами, які часто сформульовані у вигляді політичних декларацій або керівних принципів, за які держави не несуть жодної юридичної відповідальності. З іншого боку відповідальності держави знаходяться

серйозні порушення міжнародного права щодо міжнародного миру та безпеки, самовизначення народів, заборони геноциду, рабства та захисту навколишнього середовища.

Підставами міжнародно-правової відповідальності є передбачені міжнародно-правовими нормами об'єктивні та суб'єктивні ознаки. Так, юридичними підставами міжнародно-правової відповідальності є міжнародно-правовими документами, що визначають будь-які дії суб'єктів міжнародного права як протиправні або містять норми міжнародного права, які порушені суб'єктами міжнародного права. Фактичними підставами є те, внаслідок чого настає відповідальність, тобто саме міжнародне правопорушення.

Міжнародна відповідальність є не окремим принципом чи нормою, а цілим правовим інститутом, який присутній у всіх галузях міжнародного права.

У доктрині міжнародного права виділяють такі види міжнародної відповідальності:

- Політична відповідальність виникає у разі порушення суб'єктом міжнародного права будь-якого міжнародного зобов'язання. Даний вид відповідальності виникає із самого факту порушення норми, що охороняє інтереси іншої держави, вона виникає і в тому випадку, якщо майнові збитки або інші видимі негативні наслідки відсутні.

- Матеріальна відповідальність виникає у двох випадках: коли правопорушення спричинило матеріальні збитки, і коли збитки виникли без порушення норми права, але його відшкодування передбачено спеціальним міжнародним договором.

Таким чином, при скоєнні міжнародно-протиправної злочинної дії, у держави відповідальної за це діяння з'являються нові юридичні зобов'язання та наслідки. По-перше, ця держава має повністю відшкодувати збитки заподіяні міжнародно-протиправним діянням. Відшкодування може набувати однієї з трьох форм: реституція, репарація або сатисфакція (або їх комбінація).

Традиційно головну роль грала реституція хоча у випадках, коли реституція є матеріально неможливою, потерпілій державі, можливо, доведеться задовольнитися репарацією чи сатисфакцією. По-друге, відповідальна держава зобов'язана припинити міжнародно-протиправне діяння, якщо воно продовжується й від нього буде вимагатися надати гарантії неповторення. Традиційно вимагати відшкодування збитків може лише держава, яка безпосередньо постраждала або якимось чином стала «мішенню» через порушення міжнародного зобов'язання.

На основі дослідження визначено, що міжнародна відповідальність будь-якої держави може бути залучена через дії чи бездіяльність будь-якого владного органу цієї держави, незалежно від його статусу, який порушує міжнародні акти. Фактично це означає що будь-яка організація, агентство або посадова особа, що діє від імені державного органу може нести відповідальність за порушення прав людини. Відомим є те, що держава несе відповідальність за порушення міжнародного права вчинені її представниками, наприклад президентом цієї країни, що приймав рішення. Держава може нести відповідальність за людські порушення прав навіть якщо представник, який діяв протиправно зробив це відповідно до закону, це означає, що коли представники діють за межами їхньої сфери повноважень або порушують внутрішні норми, держава все одно може нести відповідальність за їхні дії та бездіяльність. Для забезпечення притягнення до відповідальності потерпіла держава має право вжити щодо винного так звані контрзаходи - дії, які за інших обставин могли бути розцінені як протиправні, проте є правомірними як засіб забезпечення міжнародно-правової відповідальності.

Міжнародні організації на відміну від держав, відрізняються за обсягом компетенції, тому важко встановити правила, які можна було б застосовувати до всіх організацій. Проте, була також висловлена думка, що поєднавши міжнародні організації з державами у певних сферах відповідальності, Комісія представила прогресивний підхід до цього питання. Міжнародні організації в даний час відіграють дуже важливу роль у міжнародних відносинах. Якщо

відбувається передача повноважень державами організації, то в цьому відношенні організація може виступати як самостійний суб'єкт міжнародного права, а не як держави.

Застосування різних правових режимів до відповідальності держав і міжнародних організацій могло б стати фактором, який допоміг би державам уникнути суворішого режиму відповідальності, як це передбачено в Статтях КМП 2001 року, шляхом підпорядкування легшому режиму відповідальності міжнародних організацій. Принципи міжнародно-правової відповідальності держав і відповідальності міжнародних організацій створюють єдину систему. Різні форми відповідальності регулюються одними і тими ж загальними принципами і становлять цілісне ціле. Проте, незважаючи на достатньо велику кількість праць з цього питання, поняття відповідальності у міжнародному праві сьогодні є дуже специфічним та невизначеним, що унеможливорює застосування та покарання за міжнародно-протиправні дії.

Міжнародна відповідальність особи значно розвинулась у сфері міжнародного кримінального права, від першої діяльності післявоєнних судів, судів *ad hoc* та змішаних судів до створення Міжнародного кримінального суду. Згідно зі статтею 25 Римського статуту, індивідуальна кримінальна відповідальність приписується особі, яка вчиняє будь-який із злочинів, що підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, а саме: геноцид, злочини проти людства, воєнні злочини та злочини агресії відповідно до статті 5. Незважаючи на важливий внесок у розвиток міжнародно-правової відповідальності, який є результатом створення Міжнародного кримінального суду, наразі лише окремі особи мають можливість ефективною відповідальності в цій сфері, виключаючи, отже, інші приватні організації, такі як транснаціональні компанії та організації, урядові організації, діяльність яких обмежена національними сферами.

Розвиток і кодифікація норм і принципів відповідальності у міжнародному праві вимагають аналізу та узгодженості багатьох питань, кожне з яких має бути розглянуте для того, щоб правильно відобразити ті

зміни, що відбуваються в галузі міжнародного права. На даний момент, у розробці норм та принципів міжнародної відповідальності в міжнародному праві існує велика прогалина. Незважаючи на зростаючу необхідність, норми та принципи міжнародно-правової відповідальності суб'єктів міжнародного права так і не кодифіковані належним чином хоча Комісія міжнародного права ООН наполегливо працює над цим. Від правильного вирішення питань кодифікації норм та принципів міжнародно-правової відповідальності залежить, який вплив ці норми та принципи будуть мати на міжнародне співтовариство та на вирішення завдань міждержавного спілкування. Виклики сьогодення пов'язані з агресією Росії проти України, як лакмусовий папірець виявляють недосконалість норм міжнародного права базуючись на неоднозначній реакції міжнародного співтовариства, які намагаються балансувати на межі дотримання міжнародних прав та власних інтересів. Наприклад, знаючи, що Росія порушує норми міжнародного права, використовує неабияку силу проти суверенної держави, але при цьому має право вето в Раді Безпеки і міжнародне товариство не має правильного механізму регулювання, який міг би вирішити таке питання. Також ця ситуація розкрила обмежену ефективність Міжнародного Суду, який є основним судовим органом Організації Об'єднаних Націй, яка виявилася в тому, що навіть якщо він винесе рішення для припинення військових дій, він ніяк не зможе вплинути на виконання цього рішення. Саме тому необхідна чітка та злагоджена система кодифікації у цьому питанні.

Таким чином, норми інституту міжнародно-правової відповідальності досі не кодифіковані належним чином, тому удосконалення механізму застосування відповідальності сприятиме зменшенню кількості ухилень суб'єктів міжнародного права від відповідальності за міжнародні правопорушення й посиленню авторитету міжнародного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння: Резолюція від 12.12.2001 р. № N 56/83. URL: <https://base.garant.ru/2565571/> (Дата звернення: 16.04.2022).
2. Reports of international arbitral awards. The problems arising from the Rainbow Warrior Affair. United Nations, 1990. URL: http://legal.un.org/riaa/cases/vol_XX/215-284.pdf (date of access: 29.04.2022).
3. PCIJ Series A. No 9 of Permanent Court of International Justice of 26.07.2022 in Factory at Chorzów (Jurisdiction). URL: <https://jusmundi.com/en/document/decision/en-factory-at-chorzow-jurisdiction-judgment-tuesday-26th-july-1927> (date of access: 29.04.2022).
4. Cabra M. G. M. Derecho internacional público. 4th ed. Santa Fe de Bogotá, Colombia: Editorial Temis, 2001. 654 p. URL: https://www.academia.edu/28700147/MARCO_GERARDO_MONROY_CABRA (date of access: 29.04.2022).
5. Liévano E. G. Derecho internacional público. 6th ed. Bogotá, Colombia: Editorial Temis, 2006. 724 p. URL: <http://biblioteca.clacso.edu.ar/gsd/ cgi-bin/library.cgi?e=d-11000-00---off-0co/coZz-023--00-1----0-10-0---0---0direct-10--4-----0-01--11-es-Zz-1---20-about---00-3-1-00-0--4----0-0-01-00-0utfZz-8-00&a=d&c=co/co-023&cl=CL1.1&d=HASH0179150c4390799e75798d4f.5.1> (date of access: 30.04.2022).
6. Relationship between State and Individual Responsibility. URL: <https://www.lawteacher.net/free-law-essays/international-law/the-elements-of-state-responsibility-international-law-essay.php> (date of access: 30.04.2022).
7. Бігняк О. В. Теорія міжнародного права. Одеська юридична академія: "Гельветика", 2020. 224 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/15562/Бігняк%20О.В%20>

- Теорія%20міжнародного%20права%20постранично.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Дата звернення: 30.04.2022).
8. Черепіна С. О. Міжнародно-правові санкції: поняття та значення у міжнародному праві. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/4022/Черепіна.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Дата звернення: 25.05.2022).
 9. La responsabilidad internacional del Estado por violacion de derechos humanos. URL: <https://www.corteidh.or.cr/tablas/a9760.pdf> (date of access: 30.04.2022).
 10. Responsabilidade internacional del Estado. URL: <https://ambitojuridico.com.br/edicoes/revista-169/responsabilidade-internacional-do-estado/> (date of access: 30.04.2022).
 11. La Responsabilidad Internacional del Estado. URL: <https://international.vlex.com/vid/responsabilidad-internacional-327845343> (date of access: 30.04.2022).
 12. Responsabilidad internacional por consecuencias perjudiciales de actos no prohibidos por el derecho internacional. URL: <https://archivos.juridicas.unam.mx/www/bjv/libros/8/3614/5.pdf> (date of access: 02.05.2022).
 13. Responsabilidad internacional de los Estados: desarrollo actual, perspectivas y desafios. URL: <http://pa.bibdigital.ucc.edu.ar/476/> (date of access: 02.05.2022).
 14. War reparations. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/War_reparations (date of access: 02.05.2022).
 15. Статут Міжнародного Суду. URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/statute-of-the-court/statute-of-the-court-ru.pdf> (Дата звернення: 25.05.2022).
 16. Шуміло І. А. Міжнародна система захисту прав людини. URL: https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/msc_1_copu-1.pdf (Дата звернення: 15.05.2022).
 17. Домовленість про правила та процедури вирішення спорів. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU94451> (Дата звернення: 15.05.2022).

18. Статут Організації Об'єднаних Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (Дата звернення: 15.05.2022).
19. Краткое изложение решений консультативных заключений и постановлений Международного Суда. URL: https://legal.un.org/icjsummaries/documents/russian/st_leg_serf1_add2.pdf (Дата звернення: 15.05.2022).
20. Новикова А. П. Санкции в доктрине и практике международного права. URL: https://legal.un.org/icjsummaries/documents/russian/st_leg_serf1_add2.pdf (Дата звернення: 15.05.2022).
21. Доклад комиссии международного права. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/responsibility.pdf (Дата звернення: 17.05.2022).
22. Морозюк Р. Відповідальність держав у міжнародному праві. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2017/11/55.pdf> (Дата звернення: 17.05.2022).
23. Марчук М.І. Конспект лекцій з дисципліни «Міжнародне право». URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/1117/7.1.pdf> (Дата звернення: 17.05.2022).
24. Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_480#Text (Дата звернення: 17.05.2022).
25. Коверзнев М. С. Відповідальність у міжнародному праві. URL: <http://inlawalmanac.mgu.od.ua/v13/8.pdf> (Дата звернення: 17.05.2022).
26. Попередні заходи в практиці Міжнародного Суду ООН. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9764/запобігання.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Дата звернення: 19.05.2022).
27. Афанасенко С.І. «Норми jus cogens». URL: http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/1050/1/Афанасенко%20№3-4_2016.pdf (Дата звернення: 19.05.2022).

28. Lisa Clarke. Responsibility of International Organizations under International Law for the Acts of Global Health Public-Private Partnerships. URL: <https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1615&context=cji> (Last accessed: 20.05.2022).
29. Olga Gerlich Responsibility of international organizations under international law. URL: http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/46558/01_Olga_Gerlich.pdf (Last accessed: 20.05.2022).
30. Международный Суд в действии. URL: <https://www.un.org/ru/icj/inaction.shtml> (Last accessed: 20.05.2022).
31. Javier Chinchón Responsabilidad Internacional del individuo y responsabilidad internacional del Estado: Encuentros y desencuentros en torno a la figura de los “Crímenes de derecho internacional. URL: https://eprints.ucm.es/id/eprint/14896/1/RESPONSABILIDAD_INTERNACIONAL_DEL_INDIVIDUO_Y_RESPONSABILIDAD_INTERNACIONAL_DEL_ESTADO.pdf (Last accessed: 20.05.2022).
32. Я.С.Кожеуров Дифференциация международной ответственности. URL: https://msal.ru/common/upload/Kozheurov_RUZH_2013-3_Differentsiatsiya_MO.pdf (Дата звернення: 20.05.2022).
33. Філянiна Л. Міжнародна кримiнальна вiдповiдальнiсть iндивiдiв за злочини геноциду. *Науковий вiсник Днiпропетровського державного унiверситету внутрiшнiх справ*. 2012. (Дата звернення: 25.05.2022).
34. Римський статут Міжнародного Кримінального Суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (Дата звернення: 25.05.2022).
35. Практический словарь гуманитарного права. URL: <https://slovar-gumanitarnogo-prava.org/content/article/4/mezhdunarodnyi-sud/> (Дата звернення: 25.05.2022).
36. Доклад Международного Суда. URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/annual-reports/1998-1999-ru.pdf> (Дата звернення: 25.05.2022).
37. Кiвалов С. В. Міжнародне кримiнальне правосуддя: вiд Нюрнберзького Вiйськового Трибуналу до Міжнародного Кримiнального Суду. URL:

- <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/906/Kivalov%20Nurnberg%20tribunal.pdf?sequence=1&isAllowed=yhttps://www.icj-cij.org/public/files/annual-reports/1998-1999-ru.pdf> (Дата звернення: 25.05.2022).
- 38.Короткий Т. Р. Визначення воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/viznachennya-voennih-zlochiv-u-mizhnarodnomu-kriminalnomu-pravi.html> (Дата звернення: 25.05.2022).
- 39.Замула А.І. Міжнародно-правова заборона катування як фактор впливу на ефективність боротьби з тероризмом. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/7159/Zamula_AKD.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Дата звернення: 25.05.2022).
- 40.Статут Міжнародного трибуналу по Руанді. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d65#Text (Дата звернення: 25.05.2022)
- 41.The Distinction between Commission and Failure to Prevent or Punish. URL:<https://www.lawteacher.net/free-law-essays/international-law/the-elements-of-state-responsibility-international-law-essay.php> (Last accessed: 25.05.2022).
- 42.Дело «Алабамы». URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Дело_«Алабамы» (Дата звернення: 25.05.2022).
- 43.США в першій половині XIX ст. Громадянська війна. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/dyachkov-2017-world-history-9-class/13.php> (Дата звернення: 25.05.2022).
- 44.Bosphorus v. Republic of Ireland. URL: [https://simplestudying.com/bosphorus-v-ireland-2006-42-ehrr-1/#:~:text=In%20Bosphorus%20v%20Ireland%20%5B2006,from%20Yugoslav%20Airlines%20\(J](https://simplestudying.com/bosphorus-v-ireland-2006-42-ehrr-1/#:~:text=In%20Bosphorus%20v%20Ireland%20%5B2006,from%20Yugoslav%20Airlines%20(J) (Last accessed: 25.05.2022).
- 45.Behrami and Behrami v. France and Saramati v. France, Germany and Norway. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{"itemid":\["002-2745](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{) (Last accessed: 25.05.2022).
- 46.RwamakubaJudge.URL:<https://www.un.org/en/preventgenocide/rwanda/pdf/RWA%20-%20JUDGEMENT.pdf> (Last accessed: 25.05.2022).

47. Russia, Ukraine & International Law: On Occupation, Armed Conflict and Human Rights. URL: https://www-hrw-org.translate.google.com/news/2022/02/23/russia-ukraine-international-law-occupation-armed-conflict-and-human-rights?_x_tr_sl=auto&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=op (Last accessed: 25.05.2022).
48. Короткий Т. Р. Справа МС ООН Україна проти РФ в контексті юридичного протистояння України та Російської Федерації. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodne-pravo-investiciyi/sprava-ms-oon-ukrayina-proti-rf-v-konteksti-yuridichnogo-protistoyannya-ukrayini-ta-rosiyskoyi-feder.html> (Дата звернення: 25.05.2022).
49. International law issues raised by Russia's invasion of Ukraine. URL: https://www.aph.gov.au/About_Parliament/Parliamentary_Departments/Parliamentary_Library/FlagPost/2022/March/Russia_Ukraine_and_International_Law (Last accessed: 25.05.2022).
50. Why Russians should take collective responsibility for the war. URL: <https://warinua.ucu.edu.ua/uku-in-media/why-russians-should-take-collective-responsibility-for-the-war/> (Last accessed: 25.05.2022).